Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://hdl.handle.net/11245/2.69549

File ID	uvapub:69549
Filename	4.5: De Chinezenmoord in 1740 : 'Één groote bloedvlek op de geschiedrollen van het Nederlandsch gezag in Indië'
Version	unknown

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):

Type	PhD thesis
Title	Van koelies, klontongs en kapiteins : het beeld van de Chinezen in Indisch-Nederlands literair proza 1880-1950
Author	W. Dharmowijono
Faculty	FGw: Instituut voor Cultuur en Geschiedenis (ICG)
Year	2009

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://hdl.handle.net/11245/1.319403

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)
(pagedate: 2014-08-18)

4.5. De Chinezenmoord in 1740: 'Één groote bloedvlek op de geschiedrollen van het Nederlandsch gezag in Indië'

OP DEN MOORD GEPLEEGD AAN DE SINEEZEN
TE BATAVIA,
DEN 9en OCTOBER, ANNO 1740[1]

[...]
En dat hier valt, dat hier onmenschelijk wordt geslacht,
Is een rampzalig volk, te onrecht ter dood gebracht.
Den lammeren gelijk, die weidende in de dalen,
Waaruit zich de Apennijn verheft tot 's Hemels zalen,
Een hongerige troep van wolven nadren zien;
Zoo min helpt hier de vlucht of wederstand te biên.
Ziehier hoe de Sinees, omringd van vrouw en kinderen,
Demoediglijk geknield, zijn ramp niet kan verhindren.
Zie, hoe hij wordt ontzield, onmachtig nederstort,
Terwijl hem zelf geen glimp van schuld verkondigd wordt.
"O! (roept hij) gij, die u nog Kristenen durft noemen,
En op begrip van rede en Godsdienst u durft roemen,
Toont in dit tijdstip slechts een menschelijk gemoed,
En straft wie schuldig is, maar plengt geen zuiver bloed!
Of, zoo mijn waarde vrouw mij moet ter dood zien voeren,
Laat dit onnoozel kind, dit kind u toch ontroeren!
O mannen! 't zij gespaard, het zij, zoo lang het leeft
Getuige, dat men hier nog medelijden heeft!"
Tot antwoord voelt hij 't staal zijn hart en nieren kerven,
En ziet nog, stervende, zijn dierste panden sterven.
Men vat het arme kind bij 't teêre en 't poezel been,
En slingert het driewerf door rook en vlammen heen;
En durft het op den muur, nog kermend, dus verpletten,
Dat brein en bloed den beul in 't aangezicht besmetten.
[...]
De dood leeft op de straat van 't woest Batavia;
Voor kind noch grijsaard is bij Kristenen genâ.
Al wat slechts Kristen is, slaat met vermaak aan 't moorden;
En Java's stroom, die eerst zo zacht en mild deze oorden
Besproeide, snelt met drift naar de onlangs stille reê,
En braakt de dooden uit in de verschrikte zee.
[...]

W. van Haren (1742)

[1] Uit: Kalff 1902, pag. 282-283.

4.5.1. Inleiding

Rond 1741 liet boekdrukker Johannes Evelt in Utrecht een 'omstandig en allernaeuwkeurigst verhaal van den oorsprong, begin, voortgang en gelukkige ontdekkinge van het vervloekt en schelms verraad, gesmeedt tegende Ed: Oostindische Compagnie, ende alle Europeanen, door de Chineesen, [...]' verschijnen, terwijl een jaar later een Acte van Amnestie verscheen waarin gerefereerd wordt aan een 'gruwelyke massacre' in Batavia.[2] De dichter Willem van Haren schreef een gedicht (1742) over een 'treurtoneel' dat op 'die vreeselijke dag' plaatsvond,[3] een onbekend dichter noemt het een verraad door ''t Chinees gebroedzel'[4] en J.H. van Balen heeft het meer dan anderhalve eeuw later in zijn roman *Donkere dagen* (1909) nog over 'één groote bloedvlek op de geschiedrollen van het Nederlandsch gezag in Indië'.[5]

Het besprokene staat bekend als 'de Chinezenmoord', maar historicus Nico Dros stelt vast dat 'de gruwelmoord op de Chinese gemeenschap van Batavia in 1740 geen plaats [heeft] in ons collectieve geheugen',[6] waarbij met 'ons' 'van de Nederlanders' bedoeld wordt. Van de weinigen die wel over de gebeurtenis hebben geschreven noemt hij de hierboven genoemde Willem van Haren en J.Th. Vermeulen, die er in 1938 zijn dissertatie over schreef. De historische achtergrond van de bespreking van het beeld van de Chinezenmoord in de Indisch-Nederlandse romans die hier volgt is voornamelijk gebaseerd op Vermeulens proefschrift, *De Chineezen te Batavia en de troebelen van 1740* en dat van historicus Leonard Blussé, *Strange Company, Chinese Settlers, Mestizo Women and the Dutch in VOC Batavia* (1988), met name het hoofdstuk 'Batavia 1619-1740: The Rise and Fall of a Chinese Colonial Town'.[7]

Ook in Indonesia werd over de Chinezenmoord niet gerept in geschiedenisboekjes voor scholieren, in tegenstelling met alle andere zaken die de VOC op haar geweten had, die wel breeduit en uiterst zwart worden voorgesteld. Pas na de gebeurtenissen in 1998, die voorafgegaan waren door jaren van rassendiscriminatie, bedreigingen, mishandelingen, plunderingen, vernieling van bezittingen en in enkele gevallen verlies van hun leven, werd duidelijk wat de Chinese Indonesiërs geleden hadden en kreeg hun lot ook in het buitenland aandacht. Medio mei 1998 was een dieptepunt in de verhouding tussen inheemse en Chinese Indonesiërs.[8]

Veel mensen zagen een gelijkenis tussen de zogenaamde mei-rellen in 1998 en de Chinezenmoord in 1740. Net zoals het ineens 'in' was om Chinees te zijn, werd het na de rellen up-to-date beschouwd om over de Chinezenmoord te schrijven. Allerlei boeken verschenen, fictie zowel als non-fictie, over de Chinese Indonesiërs in het algemeen. Het

---

[2] Ebing & De Jager 2000, pag. 366.
[3] Kalff 1902, pag. 281.
[4] Vermeulen 1938, pag. 144.
[5] Balen 1909, pag. 124.
[6] Dros 2001, pag. 469.
[7] In de beschrijving van Van Imhoffs portret in *The Dutch Encounter With Asia 1600-1950*, een catalogus bij de verzameling kunstvoorwerpen van de tijd van de VOC in het Rijksmuseum, wordt de Chinezenmoord niet genoemd, alleen dat 'a deep-seated conflict with the incumbent governor-general Adriaen Valckenier, led to Van Imhoff's arrest and banishment from the Dutch East Indies in 1740'. Zandvliet 2002, pag. 83. Maar bij de beschrijving van de nieuwe Chinese wijk wordt wel gerefereerd aan de gebeurtenis in 1740. Zandvliet 2002, pag. 242.
[8] Het onderscheid tussen 'pribumi' (autochtonen) en ''nonpribumi' – met de laatste term werden steeds Chinezen bedoeld – was in de tijd van het regime van Soeharto officieel. Zie o.a. Suryadinata 2002, m.n. pag. 15-22.

zou kunnen dat de observatie van Vermeulen over de versterkte positie van de Chinezen na de Chinezenmoord[9] ook geldt voor de Chinese Indonesiërs na de mei-rellen van 1998, waarbij men zich kan afvragen of de gevolgen wel een goede compensatie zijn voor het geleden verlies.

4.5.2. Historische achtergrond

Achtereenvolgens zal aandacht worden besteed aan de geschiedenis van de Chinezen in Batavia in de zeventiende en achttiende eeuw en twee versies van de Chinezenmoord zoals ze zijn opgetekend in *The History of Java* van T.S. Raffles. Er wordt een chronologisch overzicht gegeven van de gebeurtenissen zoals die zijn gepresenteerd in het proefschrift van J.Th. Vermeulen.

4.5.2.1. De Chinezen in Batavia in de zeventiende en achttiende eeuw

Toen Batavia eenmaal was gesticht, moest de stad bevolkt worden. Handelaren uit geheel Zuidoost-Azië werden door de VOC aangemoedigd om zich in Batavia te komen vestigen, nadat pogingen om Hollanders aan te trekken onvruchtbaar bleken. Onder deze Aziaten waren de Chinezen het meest gewild. Hoewel ze 'listigh in de negotie' waren, werd van hen ook gezegd dat ze 'schrander van geest' waren en tegelijkertijd 'kloecke basen in allerleye ambagten':[10] ze waren vaardige en nijverige ambachtslieden, vissers en landbouwers en derhalve uiterst geschikt om de stad op te bouwen. Volgens Blussé was zelfs de plaats waar Batavia uiteindelijk gebouwd werd, bepaald door de handel met de Chinezen: de Chinese jonken moesten daar gemakkelijk kunnen aanmeren. Deze jonken brachten behalve handelswaar ook mensen mee.[11] De handelaren vestigden zich op eigen initiatief in Batavia, de landbouwers in de onmiddellijke omgeving, de Ommelanden.[12] 'Daer is geen volck die ons beter dan Chineesen dienen en soo licht als Chineesen te bekomen sijn', zei gouverneur-generaal Jan Pieterszoon Coen dan ook.[13] Anderzijds waren zij deel van de Chinese handelsnetwerken waar de VOC geen deel van uitmaakte. Volgens Blussé ontstond daardoor een mogelijke botsing van belangen die de bron was van een potentieel cultureel conflict tussen twee socio-economische systemen.[14]

De immigratie van de Chinezen was succesvol maar was gedeeltelijk het resultaat van twijfelachtige praktijken van gedwongen emigratie. Chinezen werden ontvoerd van de Chinese kuststreken en uit nabijliggende Javaanse havensteden. Chinese aannemers, onder wie Jan Con,[15] legden de kanalen aan en bouwden de stadsmuren en huizen. Anders dan in Manila, kozen de Hollanders ervoor met de Chinezen in één stad te verblijven, omdat er te weinig Hollandse vrijburgers waren en omdat de Chinezen beschermd moesten worden tegen aanvallen van buiten. Bovendien wilde het stadsbestuur er zeker van zijn dat alle Chinese handelstransacties de tolpoorten van de

[9] 'Gedurende deze periode kwam echter de Compagnie tot het besef, dat de Chineezen uit de kolonie niet gemist konden worden. Het lijkt zelfs niet onmogelijk, dat als gevolg daarvan hun positie nog sterker werd dan te voren. […] Hierop is tenslotte hun krachtige economische ontplooiing in de tweede helft van de 18e eeuw en de 19e eeuw gevolgd'. Vermeulen 1938, pag. 139.
[10] Schouten 1676, pag. 24.
[11] Blussé 1986, pag. 80.
[12] Blussé 1986, pag. 3.
[13] Romein & Romein-Verschoor 2006, pag. 264. Zie http://www.dbnl.org/tekst/rome002erfl01_01/rome002erfl01_01_0012.htm
[14] Blussé 1986, pag. 6.
[15] Blussé 1986, pag. 60.

Compagnie passeerden.[16] Enorme Chinese jonken, honderden voet in lengte en breedte, brachten grote aantallen Chinezen, 'cooplieden' zowel als 'passagiers, ofte die voor vrachtloon over comen', naar Batavia met hun handelswaren, waarvan een groot deel uit porcelein en zijde bestond. Zo arriveerde in februari 1625 een Chinese jonk met 480 mensen aan boord.[17] Accumulatie van kapitaal onder de Chinezen werd aangemoedigd en er was wettelijke bescherming van bezittingen.[18] Terwijl de Hollanders naar patria terugkeerden zodra zij genoeg geld hadden verdiend, waren de Chinezen, eens dat ze een zekere welvaart bereikt hadden, juist geneigd in Batavia te blijven. Zij namen inlandse vrouwen, veelal Balinese slavinnen, tot vrouw.[19]

Het waren de Chinezen die de werkelijke burgerij van Batavia waren, maar ze hadden geen politieke macht. Ze volgden hun eigen tradities en hadden hun eigen hoofden. Reeds in 1619, vijf maanden na de verovering van Jaccatra op de Sultan van Banten, benoemde gouverneur-generaal J.P. Coen zijn Chinese vriend Bencon (Su Ming-kan of Souw Beng Kong, ook geschreven als So Bingkong) als hoofd van de Chinezen. Volgens historicus Hendrik E. Niemeijer was Bencon door de in Batavia wonende Chinezen – ze waren toen met 400 – tot hun kapitein verkozen,[20] volgens een andere bron was Bencon door J.P. Coen aangewezen omdat hij Bencon nodig had om Chinese families uit Banten naar Batavia te lokken.[21] Later werden luitenants en secretarissen benoemd om de taak van de kapitein-Chinees te verlichten.[22] In 1685 bereikte de macht en invloed van de kapitein-Chinees een hoogtepunt, toen gouverneur-generaal Camphuys (1684-1691) de inwijding van de nieuwe kapitein-Chinees liet samenvallen met zijn eigen inwijding. Daarmee gaf hij op een symbolische manier te kennen dat hij zijn gezag deelde met het hoofd der Chinezen. Chinese wijkmeesters werden benoemd samen met de Hollandse ambtenaars van dezelfde rang.[23]

In het begin van zijn bestaan nam Batavia een tamelijk geïsoleerde positie in het interinsulaire handelsverkeer in. Niemeijer vertelt dat de stad het beeld liet zien van een komen en gaan van verpauperde Chinese immigranten. Vanwege het gebrek aan handel met de Pasisir (Java's noordkust) leden zij vaak bittere armoede. Desondanks moesten zij een hoofdelijke belasting of 'hoofdgeld' betalen.[24] De in 1625 ingezamelde 9000 realen,

---

[16] Blussé 1986, pag. 79.
[17] Vermeulen 1938, pag. 8.
[18] Blussé 1986, pag. 82-83.
[19] Blussé 1986, pag. 81. Een voorbeeld is de eerste kapitein-Chinees Bencon. Hij had een kind dat hij in China achterliet, twee zoons van twee Balinese slavinnen, een andere zoon van een Chinese vrouw en een dochter van een onbekende vrouw. Zijn officiële vrouw, Nyai Inqua, was waarschijnlijk een Maleise. Heuken 1997, pag. 177.
[20] Niemeijer 2005, pag. 67.
[21] Setiono 2002, pag. 94. Coen deed alle moeite om de Chinezen die in Bantam, Cheribon en elders op Java woonden, naar Batavia te trekken, hoewel de Pangeran van Bantam het de Chinezen en Javanen onder bedreiging met de doodstraf verboden had naar Jacatra te gaan. Vermeulen 1938, pag. 7.
[22] Blussé 1986, pag. 81.
[23] Blussé 1986, pag. 84.
[24] In Batavia was het 'hoofdgeld der Chineezen' de eerste belasting (ingevoerd op 9 oktober 1620) waar de bevolking mee te maken had. Lohanda 1994, pag. 175. D. van der Zee schrijft in *De stad van Coen. Vertellingen en schetsen uit de geschiedenis van Batavia* (1929) dat het hoofdgeld door de Chinezen zelf werd uitgevonden. Wellicht kwam hij tot die conclusie op basis van de gedachte dat het hoofdgeld een soort van 'protectiegeld' was. In ruil voor het betalen van het hoofdgeld kregen de Chinezen namelijk vrijstelling van dienst bij de schutterijen. 'The dislike of the Chinese for military service was generally advanced as the reason for the continuation of this tax, but it may also have been a precautionary measure

betaald door 3000 Chinezen, werden gebruikt om een grote groep Chinezen aan de vestingswerken te laten werken. Toen een jaar later een nieuw stadhuis gebouwd werd, moest driekwart van de kosten alweer door de Chinezen betaald worden. Het was de taak van de Chinese hoofden en kooplieden om de belastingen te innen. Die waren daartoe maar al te zeer bereid, omdat ze er zelf voordeel bij hadden; zij immers waren de voornaamste aannemers van de bouwprojecten.[25] Rond 1630 was meer dan de helft van de inkomsten voor de stad afkomstig van het hoofdgeld dat betaald was door de Chinezen.[26]

Omdat de Chinezen zeer mobiel waren, was het geen eenvoudige zaak om het hoofdgeld te innen. Het was ook moeilijk een onderscheid te maken tussen degenen die wel en geen hoofdgeld moesten en konden betalen. Er werden uitgebreide razzia's gehouden en regelmatig gingen mensen – soldaten, Compagniesslaven, de havenwachter met zijn helpers – 'Chinees-jaegen'. Het geld dat de jagers op die manier verkregen, mochten ze voor zichzelf houden. Illegalen die erop betrapt werden met een vals hoofdbriefje rond te lopen werden zwaar gestraft. Het was niet te verwonderen dat de belastingen zeer gehaat waren onder de Chinezen, die ergens anders hun heil gingen zoeken, bijvoorbeeld in Mataram en Banten.[27]

De toestand verbeterde tijdens het bewind van gouverneur-generaal Cornelis van der Lijn (1645-1650), die het hoofdgeld van 1,5 realen tot 0,5 reaal verminderde. Zijn opvolger, Carel Reyniersz (1650-1653) schafte het in 1650 zelfs helemaal af. De Nederlandse burgerij protesteerde tegen wat zij als een bevoordeling van de Chinezen beschouwde,[28] en onder Joan Maetsuyker werd het hoofdgeld weer hersteld. Het tweede Chinese lid verdween uit het college van schepenen en toen kapitein-Chinees Siqua in 1666 overleed werd er geen nieuw hoofd van de Chinezen benoemd.[29] Zijn Balinese vrouw nam die functie over.

Nadat Taiwan (Formosa), dat eerst bestuurd was door Zheng Cenggong (Koxinga), een diehard aanhanger van de Ming-keizer, in 1683 door de Manchus volledig geannexeerd werd, herstelde de jonkenvaart naar Batavia zich. Voordien durfden de jonken het in de woelige tijd van de strijd van Koxinga tegen de Manchus niet aan om uit te varen. Tussen 1680 en 1720 werden de Ommelanden geopend met de hulp van een constante stroom van Chinese landbouwers. Deze werden aangemoedigd suikerriet te

---

to keep the Chinese unarmed', schrijft Blussé (1986, pag. 81). Het hoofdbriefje, dat men kreeg als bewijs dat het hoofdgeld betaald was, werd in het Maleis 'surat konde' genoemd. Een 'surat' is een brief, een 'konde' is een wrong, want de Chinezen droegen hun lange haar opgerold in een wrong. Setiono 2002, pag. 103.

[25] Niemeijer 1996, pag. 73.

[26] Blussé 1986, pag. 81.

[27] Niemeijer 2005, pag. 69.

[28] De meeste klachten hadden te maken met de handel. Terwijl de overzeese handel voor de vrijburgers beperkt was door de monopolistische praktijken van de Compagnie, waren de Chinezen vrij om met hun jonken handel te bedrijven via hun interinsulaire en overzeese netwerken. Volgens Blussé was het beleid van de VOC goed te begrijpen. Voor de VOC was de overzeese handel zoals die door de Chinezen bedreven werd door de hoge kosten niet winstgevend, zodat er met de Chinezen geen belangenconflict was, anders dan met de vrijburgers, die dezelfde handelscontacten hadden als de VOC. De compagniesdienaren investeerden in de Chinese handel en streken winsten van 30-50% op. Blussé 1986, pag. 83

[29] Vermeulen 1938, pag. 16.

verbouwen met het vooruitzicht van flinke winsten.[30] In de periode van 1690 tot 1695 alleen al werden niet minder dan 77 suikermolens gebouwd.[31]

Er kwam een vloed van Chinese immigranten naar de archipel. Niet lang daarna werden de eerste restricties uitgevaardigd. De Chinezen werden geselecteerd op basis van hun haardracht. Degenen die hun haar in de oude stijl droegen waren al vóór 1683 in de Archipel en mochten blijven, na zich te hebben aangegeven bij hun officieren. De mannen die hun haar droegen in Manchu-stijl, dat wil zeggen van voren kaalgeschoren (onder de Manchu's, die China regeerden vanaf 1644, waren mannen verplicht hun haar op die manier te dragen), waren nieuwkomers en moesten zich binnen twee weken aanmelden. Alle Chinezen die van het buitenland kwamen moesten zo snel mogelijk weer vertrekken met de vaartuigen waarmee ze aangekomen waren, als ze niet in de ketting geklonken wilden worden tot het vertrek van de jonken in het volgende jaar.[32]

Het was een tegenstrijdige situatie. Aan de ene kant was er te weinig werk voor alle Chinezen en moest de regering maatregelen treffen om het aantal immigranten te beperken, aan de andere kant wilde ze de maatregelen niet te streng toepassen uit vrees de handel met de Chinezen in gevaar te brengen. In de Ommelanden werd in 1739 een Chinese bevolking van 10.574 geteld. Ruim 45% daarvan bestond uit volwassen mannen. De meesten leefden van de landbouw, anderen hadden eetkraampjes, maar velen zwierven rond in groepen en maakten de Ommelanden onveilig.[33]

De toestand werkte corruptie onder de Compagniesbedienden, de Chinese ondernemers en de schippers in de hand. De Chinese suikerondernemers, *pothia*'s genoemd, lieten de illegale immigratie toe, omdat ze er voordeel bij hadden: ze hoefden voor de illegale arbeiders geen belasting te betalen. Ook de schippers (de *nachoda*'s) zaten in het complot. Reeds in 1690 had de Compagnie de nachoda's onder druk gezet door een quota vast te stellen. Die omzeilden ze door de havenmeester om te kopen en hun passagiers, uiteraard tegen betaling, af te zetten op eilanden voor de kust van Batavia of op een of andere plek aan Java's noordkust waar geen controle was. Deze toestanden ondermijnden het gezag van de kapitein-Chinees, totdat hij en zijn luitenants ten slotte maar meededen met de kwalijke praktijken, omdat ze allemaal flink geïnvesteerd hadden in de suikerproductie en meestal zelf eigenaars waren van ettelijke suikermolens.[34] Daardoor onstond een gezagsvacuüm in de Ommelanden.

Ondertussen groeide de haat van de Nederlandse vrijburgers tegen de Chinezen, voor wie zij toch al een grote afkeer hadden vanwege hun 'duyvelsdiensten' en met wie zij zich op velerlei gebied niet konden meten. Allerlei plagerijen waren daar het gevolg

[30] Blussé 1986, pag. 26.
[31] Niemeijer 2005, pag. 116.
[32] Vermeulen 1938, pag. 18-20.
[33] Vermeulen 1938, pag. 23-24. Het aantal in Batavia woonachtige Chinezen had nauw verband met de economische situatie. In tijden van verminderde handel met China verliet een groot aantal Chinezen de stad om naar Mataram of Banten te verhuizen, waar zij minder belasting moeten betalen. Als reactie verlaagde de Compagnie de belastingen of schafte ze af, om de Chinezen naar Batavia terug te halen. Ondanks de schommelingen in het aantal inwoners van Batavia, kon worden vastgesteld dat er in 1699 in Batavia 3.679 Chinezen waren op een bevolking van 9.406 (1783 Europeanen, 2.407 Mardijkers, 670 Mestizos en 867 mensen uit andere groepen, de slaven niet meegerekend). In 1739 waren er 4.199 Chinezen in Batavia op een bevolking van 7.233 (1.276 Europeanen, 1.038 Mardijkers, 421 Mestizo's en 299 mensen uit andere groepen, de slaven niet meegerekend). Blussé 1986, p. 83-84.
[34] Blussé 1986, pag. 90-91.

van, plagerijen overigens die niet alle ongestraft bleven.[35] Het was geen goede tijd, vooral ook omdat de suikerindustrie een malaise doormaakte. De suiker uit Batavia kreeg sterke concurrentie van de veel goedkopere Bengaalse suiker. De Compagnie deed wat volgens Blussé haar 'trademark' was: zodra er overproductie dreigde, werden er restricties bepaald door quota's te zetten terwijl verkoopprijzen naar willekeur verlaagd werden. Dit beleid werd niet alleen voor suiker, maar ook voor andere landbouwproducten zoals peper uitgevoerd. Door de quota's, de uitputting van de grond en het groeiend gebrek aan brandhout voor de suikerketels moesten vele suikermolens sluiten, wat grote werkloosheid tot gevolg had. Bendes werkloze koelies zwierven rond in de Ommelanden.[36] Maar de Chinezen in de Ommelanden werden aan hun lot overgelaten. Zij konden niet terugvallen op een georganiseerd systeem dat het de autoriteiten mogelijk maakte om de problemen op te lossen. Er ontstond in de Ommelanden een explosieve situatie waarin de Chinezen hun vredelievendheid en 'lafhartigheid' vergaten en in opstand kwamen. Daarvan werden de stads-Chinezen het slachtoffer.[37]

4.5.2.2. Twee versies van de aanleiding tot de Chinezenmoord in *The History of Java*

Twee afwijkende maar niettemin interessante versies over de aanleiding tot de Chinezenmoord in Batavia worden gegeven in Thomas Stamford Raffles' *The History of Java*.[38] Raffles citeert uit Javaanse bronnen. Volgens de eerste versie waren het de slaven in Batavia die in opstand kwamen tegen de welvaart en rijkdom van hun meesters – in een ander hoofdstuk staat dat alleen Nederlanders en Chinezen slaven hadden en dat die slaven meestal uit Bali en Celebes afkomstig waren[39] – en hun woede koelden op de Chinezen. De slaven mishandelden de Chinezen en probeerden ze om te brengen. Aanvankelijk waren er slechts weinigen die aan deze acties deelnamen, maar gaandeweg organiseerden ze zich in groepen en gingen ze openlijk de strijd aan tegen de Chinezen, die bescherming zochten bij de autoriteiten. Toen het duidelijk werd dat deze de Chinezen niet konden helpen, gingen de Chinezen in de tegenaanval. Het Gouvernement stuurde inheemsen uit *Sabrang*, dat wil zeggen de kuststreken en andere eilanden, op hen af. De 200 opgepakte Chinezen werden op een boot gezet naar een ander land, maar in volle zee werden ze overboord gegooid. De meesten verdronken, maar enkele overlevenden vonden de weg terug naar de suikermolen en vertelden hun verhaal aan de Chinezen aldaar, die in opstand kwamen en vele andere Chinezen in de strijd betrokken, totdat ze met ongeveer 5000 man waren. Ze wezen een leider aan, die Sipanjang heette.

Een andere versie geeft eveneens een belangrijke rol aan de slaven. De Indonesische vertaling die ik geraadpleegd heb, is wat verwarrend, maar de kern van het

[35] Dit blijkt bijvoorbeeld uit een vonnis in december 1739 uitgesproken tegen de matroos Jan Scheijnmeel, die 'over het toebrengen van een snede met een mes over het hoofd en in de troonie van den Chinees Tsauw Jauko' met een mes boven het hoofd aan een paal werd gebonden, stevig gegeseld werd, een snede over zijn rechterwang kreeg en voor vijf jaar te werk werd gesteld zonder loon aan de gemene werken van de Compagnie. Vermeulen 1938, pag. 32.
[36] Blussé 1986, pag. 26-27.
[37] Blussé 1986, pag. 95-96.
[38] Raffles 2008, pag. 564-565. Mijn bron is de nieuwste Indonesische vertaling van *The History of Java*.
[39] Raffles 2008, pag. 47. Niemeijer schrijft in *Batavia* dat in de zeventiende eeuw naast Balinese en Buginese slaven ook slaven van het Indiase continent sterk in trek waren. De Chinezen hadden geen Indiase slaven. Hun voorkeur ging uit naar Balinese slavinnen, met wie ze in concubinaat leefden. Niemeijer 2005, pag. 57-60.

verhaal is dat de Chinezen dankzij het beleid van Valckenier een zekere graad van welvaart bereikten, groter dan al de andere rassen behalve het Nederlandse en dat de toestand afgunst veroorzaakte bij de andere rassen, vooral omdat hun grotere welvaart de Chinezen arrogant maakten. Er ontstond onenigheid tussen de slaven en de Chinezen. De zaak werd door de Chinezen in het geding gebracht, maar zij kregen altijd het ongelijk aan hun kant en moesten zelfs boetes betalen. Ontevreden als de Chinezen waren over de gang van zaken, bundelden ze hun krachten tezamen om wraak te nemen en begonnen ze de dorpen rond Batavia te plunderen. Valckenier wilde de lastige Chinezen naar Ceylon sturen, opdat ze daar een nieuw leven konden opbouwen. De Compagnie zou de reiskosten eerst voorschieten, de Chinezen zouden later pas moeten terugbetalen als ze genoeg geld hadden verdiend in Ceylon. Dit moest de kapitein-Chinees aankondigen aan zijn volk. Het plan mislukte want geen enkele Chinees voelde daar iets voor. Daarna werd besloten alleen de arme Chinezen naar Ceylon te sturen. De vraag was toen hoe men de arme van de rijkere Chinezen moest onderscheiden. De kapitein-Chinees weigerde mee te werken, maar hij gaf als aanwijzing dat de arme Chinezen donkere kleren droegen.[40] De taak van het oppakken werd overgelaten aan spionnen, mensen van allerlei ras die de Chinezen niet goed gezind waren en nu hun kans schoon zagen om wraak te nemen. Ook gegoede Chinezen werden opgepakt en op een boot naar Ceylon gezet. Na enkele dagen ontstond er *amok* op de boot, vreemd genoeg door de Hollandse soldaten tegen de Chinezen, van wie velen het leven lieten. Lijken en overlevenden werden overboord gegooid. Enkelen konden de oever bereiken en hun landgenoten op de hoogte brengen van het gebeurde.

In dit verhaal is sprake van een Chinese verrader, die in het geheim een bemiddelaarsfunctie op zich nam. Uiteraard liet hij zich daarvoor rijkelijk door de Compagnie belonen. De Compagnie liet weten dat de Chinezen in de stad die zich aan de kant van de rebellen wilden scharen, dat zo snel mogelijk moesten doen, en dat de Chinezen die de Nederlanders wilden volgen, ten teken daarvan hun snor moesten afscheren en al hun wapens moesten inleveren. Hun werd ook verboden ‘s nachts lantaarns of vuur aan te steken.

Daarop volgde een woelige nacht, waarin de Chinezen van buiten verschillende aanvallen op de stad deden met groot verlies van leven. De volgende dag riep het Gouvernement al zijn schepen naar Batavia en instrueerde het bootvolk om samen met soldaten en christelijke inheemsen alle Chinezen van het mannelijk geslacht, jong en oud, te vermoorden. Deze konden zich niet verweren omdat ze reeds alle wapens hadden ingeleverd.

Het valt op dat het in de twee door Javanen geschreven versies in *The History of Java* de toentertijdse inheemse bevolking is, hoofdzakelijk slaven, die uit afgunst en jaloezie wraak wilden nemen op de Chinezen en ook in de gelegenheid waren hun

[40] In een voetnoot vertelt ook Vermeulen hier iets over, daarbij een Chinese geschiedschrijver citerend. Deze laatste schrijft dat toen zich onder de opgepakte rovers enkele Chinezen bevonden die in het zwart gekleed waren, Van Imhoff gelastte alle Chinezen in zwarte kleren gevangen te nemen, maar dit ‘strekte tot niets, dan om angst en schrik onder de Chineezen te verspreiden, hen in hunne dagelijksche werkzaamheden te belemmeren en hen over het land te verjagen zonder dat zij wisten wat zij moesten aanvangen en waar zij hun verblijf moesten houden. Deze maatregelen waren wezenlijke bronnen van wantrouwen en vrees waartegen geen hulpmiddel was’. Vermeulen 1938, pag. 42.

wraakgevoelens te uiten.[41] In de romans die we gaan bespreken zijn het vooral de Europese burgers die zich achteruitgesteld voelden ten opzichte van de Chinezen en daarom vergelding zochten bij de Chinezen.

4.5.2.3. Chronologisch overzicht van de gebeurtenissen

Voor de chronologie van de verordeningen en gebeurtenissen die leidden tot de ontevredenheid en latere paniek en revolte onder de Chinezen in de Ommelanden (paniek heerste ook in Batavia) die uitmondde in de moord op de Chinezen binnen de muren van de stad maak ik gebruik van Vermeulens studie over de Chinezenmoord. Hier volgt een korte samenvatting.

Vanaf 10 juni 1727 moesten alle Chinezen die de laatste 10 tot 12 jaren in Batavia hadden verbleven maar geen permissiebiljet konden tonen,[42] naar China terugkeren. Twee jaar later, toen gouverneur-generaal Diederik Durven aan de macht was, werd bepaald dat Chinezen die geen permissiebriefje hadden, daar binnen zes maanden met een verzoekbrief en betaling van 2 rijksdaalders om moesten vragen.[43] Op 6 maart 1730 werd het houden van ongepermitteerde herbergen, kitten en warongs binnen en buiten de stad verboden, tenzij de eigenaars 24 Hollandse guldens per jaar betaalden. Onder gouverneur-generaal Abraham Patras (1735-1737) werd deze maatregel verscherpt. Dat gebeurde ook toen Adriaan Valckenier (1737-1741) aan de macht kwam, wat Compagniesdienaren ruimschoots de kans gaf om zich te verrijken. Zowel Nederlanders als Chinezen maakten zich schuldig aan omkoperij. Zo kreeg de Hollandse *sjahbandar* (de havenmeester) per jonk 300 rijksdaalders, als hij toestond dat de Chinezen zonder geteld te worden aan land mochten gaan. Nadat in 1738 Ferdinand de Roy werd aangesteld als Commissaris tot en over de Zaken van de Inlander, verergerden de afpersingen en knevelarijen voor de Chinezen in de Ommelanden. Zij werden herhaaldelijk gedwongen nieuwe permissiebriefjes te kopen, hoewel die eigenlijk slechts eens en voor altijd aangeschaft dienden te worden. Ze werden opgepakt en pas vrijgelaten als ze een zeker bedrag betaald hadden. Daarbij werden zij ernstig mishandeld en van hun goederen beroofd. Dit alles gebeurde op last van de Commissaris tot en over de Zaken van de Inlander. Na de moord op de Chinezen werd De Roy ervan beschuldigd de eerste oorzaak te zijn geweest van de Chinese opstand.[44] Begin 1740 meldde De Roy aan Valckenier dat een aantal Chinezen een groep gevangen landgenoten had trachten te bevrijden door de wachtposten aan te vallen.

Rond die tijd keerde Gustaaf Willem baron van Imhoff, die nog een neef van Valckenier was, terug uit Ceylon, waar hij vier jaar lang gouverneur van was geweest. In

---

[41] Tot de achttiende eeuw was slavernij in Batavia toegelaten. De slaven werden gekocht in India, op Celebes en Bali. Zonneveld 1995, pag. 6. Aan het einde van de zestiende eeuw was slavernij wijd verspreid op Sumatra, Celebes, de kleine Sunda-eilanden en de Molukken, maar juist niet op Java. Levecq 1997, pag. 147.

[42] Een permissiebiljet of permissiebriefje is een verblijfsvergunning.

[43] In het bijzonder gouverneur-generaal Diederik Durven en zijn dienaren maakten zich schuldig aan het knevelen en manipuleren van de Chinezen in de Ommelanden, totdat een politiek onderzoek van de Heren XVII een einde maakte aan zijn regering. Blussé 1986, pag. 89-90; Blok 2008, pag. 401-402.

[44] De Roy werd op 27 december 1742 in gijzeling gesteld op grond van de verdenking '"door zijne extorsien, knevelarijen en andere vuile bedrijven meer de eerste oorsaak te sijn geweest van den Chineeschen opstand"'. Op 9 februari 1946, dus meer dan vijf jaar na het gebeuren, viel 'het zware vonnis tegen hem'. Vermeulen 1938, pag. 44. Het is niet duidelijk uit Vermeulens proefschrift hoe het vonnis luidde.

Batavia werd hij Raad van Indië en leider van de oppositie. De twee neven konden het niet met elkaar vinden. Er was, zo schrijft Vermeulen, 'een voortdurend gekrakeel en een verdeeling in twee partijen, onder leiding van de elkaar fel hatende heeren Valckenier en van Imhoff'.[45] De latere besprekingen over de opstand van de Chinezen konden gekarakteriseerd worden met 'Valckenier voor,Van Imhoff tegen, en omgekeerd'.[46] Deze gespannen verhouding tussen de beide mannen was volgens Vermeulen van wezenlijke invloed op het verloop van de latere gebeurtenissen.[47]

Op 25 juli 1740 kwam een resolutie tot stand op grond van een voorstel van Van Imhoff. Er werd besloten de officieren van justitie en de Commissaris tot en over de Zaken van de Inlander Ferdinand de Roy bevel te geven alle 'suspecte' zwervende Chinezen, ongeacht of ze in het bezit waren van een permissiebriefje of niet, op te pakken, hen door de schepenen te laten examineren en als zij geen behoorlijk middel van bestaan hadden naar Ceylon te sturen. Degenen die het besluit moesten uitvoeren pakten lukraak Chinezen op, beroofden hun huizen en mishandelden hun vrouwen en kinderen. De slechte uitvoering van het besluit, dat toch al niet goed doordacht was, veroorzaakte grote onrust onder de Chinezen. Het gerucht verspreidde zich onder de Chinezen dat de bannelingen niet naar Ceylon werden vervoerd maar in volle zee uit de boten werden geworpen en zodoende jammerlijk verdronken. Chinezen in de stad zochten hun toevlucht bij hun zwervende landgenoten buiten de stadsmuren. De maatregel had zodoende tot gevolg dat wekenlang verschillende levensmiddelen moeilijk te verkrijgen waren. De situatie verergerde in augustus. De pachter van het hoofdgeld kon niet betalen omdat de Chinezen zich schuil hielden, hun winkels gesloten hielden, zich niet op straat durfden te vertonen en dus ook geen hoofdbriefjes kwamen halen. Er waren geen tuiniers naar de stad gekomen en er was gebrek aan rijst, omdat de Chinezen die voor kort rijst uit Indramayu verkochten waren opgepakt. [48]

Nog een maand later, op 26 september 1740, kwam de opstand van de Chinezen in behandeling bij de Raad van Indië. [49] De Raad was slecht ingelicht en hun houding karakteriseert Vermeulen als 'waarlijk lichtzinnig'.[50] De Raad vond het niet nodig veel ophef van de opstand te maken en besloot alleen om de Chinese hoofden te instrueren goed op te letten en de plaatsen waar de rebellen zouden samenhokken te laten bezoeken. Men achtte de Chinese volk, dat als het 'lafhartigste der werelt' gold, niet in staat een echte oorlog te voeren. Om berichten dat de Chinezen zich op het platteland in troepen hadden verzameld en zich tot onder de buitenposten van Batavia lieten zien, werd 'genoechsaem gelachen'.[51] Iedere keer als Valckenier tot krachtigere maatregelen wilde overgaan, werd hem dat belet door de oppositie, onder leiding van Van Imhoff.[52] Vermeulen is ervan overtuigd dat een tijdig gewapend optreden zoals voorgesteld door Valckenier had kunnen verhinderen dat de gebeurtenissen escaleerden zoals toen het geval was, vooral omdat het verzet van de Chinezen niet goed georganiseerd was en omdat de Chinezen in het algemeen onwillig waren om oorlog te voeren, niet omdat ze

[45] Vermeulen 1938, pag. 46.
[46] Vermeulen 1938, pag. 54.
[47] Vermeulen 1938, pag. 47.
[48] Vermeulen 1938, pag. 41-43, Blussé 1986, pag. 94.
[49] Volgens Van Sandick (1909, pag. 168) gebeurde dat op 28 september 1740.
[50] Vermeulen 1938, pag. 52.
[51] Vermeulen 1938, pag. 55.
[52] Vermeulen 1938, pag. 52-55.

lafhartig waren, maar vanwege de filosofie van de Chinezen dat goede zonen geen soldaten worden – een oud Chinees gezegde luidt dat men van goed ijzer geen naalden smeedt. De rebellen bevonden zich niet in goede fysieke conditie, ze leden honger en moesten eten stelen van de omwonende Javanen. Ze waren ook niet goed bewapend.[53]

Op 4 oktober 1740 werd door de Raad besloten de 'extra ordinaire bewegingen' van de versterkte wachten, die volgens Van Imhoff iedereen gealarmeerd hadden, in te trekken om de rust te bevorderen. De versterkte wachten werden overdag ingetrokken en bleven alleen 's nachts versterkt.[54] Pas op 7 oktober werd gereageerd op de verontrustende berichten over honderden opmarcherende Chinezen en werd de beslissing genomen de rebellen aan te vallen.

Chinezen uit de Ommelanden vielen versterkte posten in Tangerang en Bacassy aan en vermoorden de aldaar geplaatste detachementen. Het werd iedereen verboden 'op straffe van de ketting' de Chinezen binnen de stad lastig te vallen, zodat zij hun kostwinning konden voortzetten. Maar op 8 oktober werd aangekondigd dat de Chinezen van buiten Batavia de stad niet binnen mochten en dat de Chinezen binnen Batavia hun vrouwen er niet uit mochten voeren. Chinezen die zich buiten de stad lieten zien en weigerden hun wapens af te geven of weerstand boden, zouden worden neergeschoten. Er werd een avondklok aangekondigd. Buiten de stad was het onrustig. De Chinezen buiten Batavia deden verschillende aanvallen. Op Tanabang werden ze zonder moeite verslagen.[55]

Middels deze prent wil de tekenaar laten zien hoe het er in 1740 aan toeging in de Ommelanden, waar de Chinese rebellen de Nederlandse soldaten vermoordden (links) en in Batavia, waar de stads-Chinezen zich als 'willooze lammeren' lieten afslachten[56]

[53] Vermeulen 1938, pag. 55-57.
[54] Vermeulen 1938, pag. 55.
[55] Vermeulen 1938, pag. 59-64.
[56] Uit: *Atlas van Stolk*.

Op 9 oktober 1740 en in de dagen daarna werden duizenden Chinezen in de stad afgeslacht door het volk in Batavia, speciaal door het zeevolk, waaronder zich 'vele ongeregelde en slechte elementen' bevonden.[57] Ook de Chinezen die in de gevangenis zaten en in het Chinese hospitaal werden de volgende dag vermoord.[58] Het is niet duidelijk hoeveel Chinezen er omkwamen. Volgens Vermeulen is het goed mogelijk dat het aantal omgekomen Chinezen tienduizend of meer bedroeg.[59] Terwijl het moorden in volle gang was, namen ook het muiten en roven een aanvang. Het plunderen gaf aanleiding tot stevige vechtpartijen onder de matrozen.[60]

Tijdens een vergadering op 11 oktober werd onder andere besloten 'alle ambagtsgezellen soldaten en mattrosen op de welvoegelijkste en sagste wijse' naar de hun aangewezen posten te laten brengen en hun zes ducaten te geven als ze met het plunderen wilden stoppen. De officieren kregen een dubbele portie. Dat deze maatregel niet het gewenste resultaat opleverde, wordt duidelijk als we zien dat op 17 oktober het aanbod nogeens herhaald werd, zo ook op 18 november, meer dan een maand na de moorden, toen de plunderingen nog steeds plaatsvonden.[61]

Interessant zijn de pogingen van de Raad van Indië om de inheemsen in de strijd tegen de Chinese rebellen te betrekken. Ten einde de Javanen te animeren, werd op 13 oktober een premie gesteld van 2 dukaten op iedere Chinese kop, buiten de stad afgehouwen. Op 14 oktober stelde Valckenier voor een compagnie grenadiers met enige honderden Balinezen en Boeginezen naar buiten te sturen. Balinezen werden eveneens naar Fort Anke gestuurd om de Hollandse grenadiers, burgerruiters en timmerlieden bij te staan.[62] Aan de prinsen van Cheribon werd op 8 november een brief verzonden met het verzoek 2000 tot 3000 man te bewapenen en naar Tandjung Poura te zenden, zowel ter versterking van die post als om de Chinezen tussen twee vuren te krijgen. Op 11 november kreeg de Raad van Indië bericht dat door de West-Javanen 21 Chinezen waren aangegeven. Deze waren de enigen die na een hevig gevecht waren overgebleven van de ongeveer 600 Chinezen. De rest was gesneuveld. De Raad gaf opdracht aan de Commissaris tot en over de Zaken van den Inlander om de Javanen tot verder 'encouragement' 20 rijksdaalders te geven.[63] De inheemsen waren ook uit zichzelf gemotiveerd om hun steentje bij te dragen. Eind november deed de inlandse militie een dringend verzoek om tegen de rebellerende Chinezen uit te mogen trekken, wat door de gouverneur-generaal werd toegestaan.

[57] Vermeulen 1938, pag. 67.
[58] Vermeulen 1938, pag. 77.
[59] Vermeulen 1939, pag. 69.
[60] Vermeulen 1939, pag. 73.
[61] Vermeulen 1938, pag. 74.
[62] Vermeulen 1938, pag. 79-80.
[63] Vermeulen 1938, pag. 83.

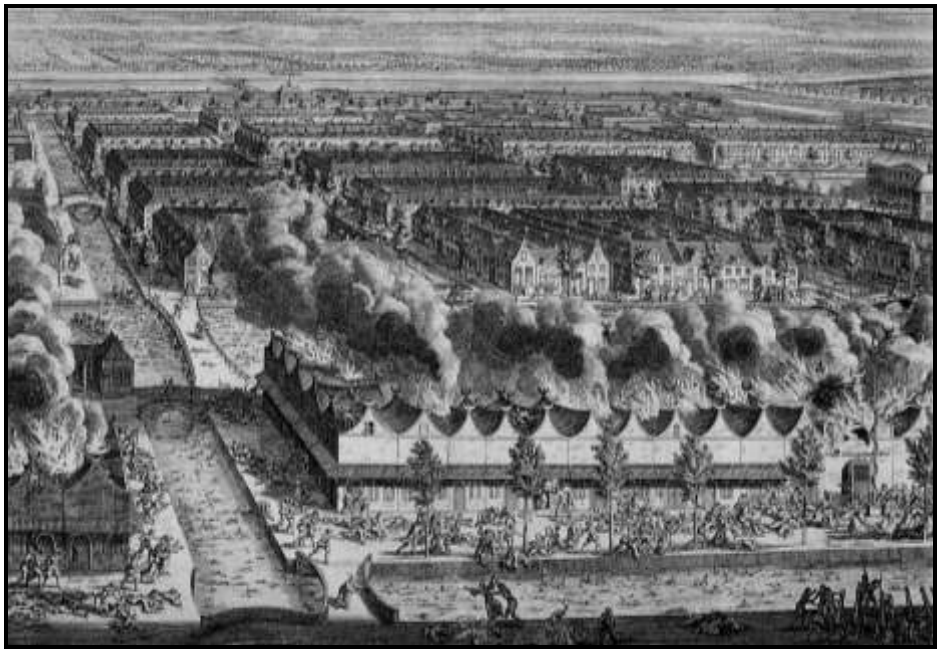

Een voorstelling van de moordscene in 1740[64]

De rebellenleider Khe Pandjang[65] en zijn aanhangers trokken naar het oosten van Java en zetten daar de strijd voort. Het lijkt dat, anders dan het geval was in Batavia en Grisse (Gresik) in Oost-Java, waar de Madurese prins Cakraningrat alle Chinese inwoners vermoordde, in Semarang wel degelijk een samenwerking bestond tussen de Chinezen en de Javanen tegen de Compagnie.[66] Mas Grendie, de nieuwe Javaanse vorst[67] echter trachtte de Chinezen de schuld te geven en zegde de Compagnie zijn hulp toe.[68]

---

[64] Deze prent staat in verschillende boeken, maar komt uit *Atlas van Stolk*. De verklaring daarbij luidt: 'Afbeelding van dat gedeelte van Batavia, alwaar eigentlijk de Schrikkelijke Slagting der Chinezen, na de ontdekking van hun Verraad, geschied is, den 9. Octob. 1740'.

[65] Volgens Hembing Wijayakusuma, die eigenlijk een kruidendokter is en een boek heeft geschreven over de Chinezenmoord, heette Khe Pandjang in werkelijkheid Wang Tai Pan of Wang Pan Kuan. Wijayakusuma 2005, pag. 146. Vermeulen schrijft dat hij Oey panko genoemd werd. Vermeulen 1938, pag. 57. Het achtervoegsel 'ko' werd in die tijd gebruikt als aanspreektitel voor een oudere man ten teken van respect en betekent 'oudere broer'. Er is sprake van nog een andere rebellenhoofd dan Khe Pandjang, nl. Singseech. Hij zou de districten Japara en Coedoes in maart zijn binnengetrokken omdat de plaatselijke regenten een som gelds, die hij bij hen in bewaring gegeven had (een deel van ong. 400.000 rijksdaalders, die hij bijeengegaard had door roverij en afpersing van Semarangse en elders wonende Chinezen) weigerden terug te geven. Vermeulen 1938, pag. 88. Zie verder Liem 2004, pag. 35-44, waarin ook P.J. Veth, schrijver van *Java*, wordt geciteerd.

[66] Vermeulen 1938, pag. 88-89.

[67] Mas Grendie of Garendi was de 12-jarige kleinzoon van de naar Ceylon verbannen Sunan Mas. De nieuwe sultan kreeg de naam Susuhunan Amangkurat maar is bekender onder de naam Sunan Kuning. (Veth geciteerd in Liem 2004, pag. 44) L.H.W. van Sandick, die controleur bij het Binnenlands Bestuur op de Bezittingen buiten Java en Madoera was toen hij zijn studie over de Chinezen buiten China publiceerde in 1909, besteedt daarin aandacht aan de houding van de vorsten op Java ten opzichte van de opstand van de Chinezen. Zo vertelt hij dat de inlandse vorsten, 'die hunne afhankelijkheid van de Compagnie met tegenzin droegen', 'met genoegen' de moeilijke toestand die de Chinezen veroorzaakten aanzagen. Over die vorsten zegt hij: 'Hun betuigingen van vriendschap, trouw en verkleefdheid waren in de ondubbelzinnigste woorden vervat en schenen alle vrees weg te nemen. […] Maar het bleek weldra, dat dit

4.5.2.4. De schuldige(n)

De vraag naar wie verantwoordelijk was voor de Chinezenmoord is nooit beantwoord, hoewel de schuld daarvoor over het algemeen op Valckenier wordt geschoven.[69] Dit is nooit als een feit bewezen. Wel kunnen we ons slechts verbazen, aldus Vermeulen in zijn proefschrift, dat de regering, en daarmee bedoelt hij niet alleen Valckenier, zo weinig heeft gedaan om de gebeurtenissen in de stad tegen te gaan. Waarschijnlijk komt dat omdat de regering in overeenstemming met de publieke mening de pogrom gerechtvaardigd vond, zodat het niet nodig gevonden werd daar iets tegen te doen.[70] Valckenier, die de rest van zijn leven in de gevangenis van het Kasteel doorbracht, heeft zijn eigen proces niet overleefd. Van Imhoff, die zich vrijpleitte van de moord, volgde Valckenier op als gouverneur-generaal. Tegen de kapitein-Chinees Ni Hoe Kong, die ervan beschuldigd werd gecollaboreerd te hebben met de rebellen en hen gesteund te hebben, kon ondanks martelingen geen bewijs van zijn schuld geleverd worden.[71] Ook de vraag of de Chinezen in de Ommelanden samenwerkten met die in de stad, kon niet beantwoord worden. Verschillende onderzoekers hebben verschillende meningen. In het algemeen kan gezegd worden dat verschillende omstandigheden samen een toestand

---

slechts geschiedde om zoo mogelijk de regeering in slaap te wiegen, en dat zij in het geheim de Chineezen in hunne vijaandelijkheden aanmoedigden en versterkten'. In juni 1741 kwam er bericht uit Semarang dat ook de hoofdregent van Semarang zijn hof had verlaten en de wapenen tegen de Compagnie keerde. Pakoe Boewono II beloofde de Chinezen allerlei voordelen, maar deed ook aan de Compagnie allerlei beloften. Hij liet zijn weifelende houding varen toen hij zag dat de Chinezen werkelijke overwinningen behaalden, maar verliet na enige tijd de Chinezen en verzocht het bondgenootschap met de Compagnie te vernieuwen, waarop de Chinezen zich tegen hem keerden. Volgens Van Sandick stelden zij zelf een nieuwe vorst aan, Mas Grendie of Garendi, die zij Soesoehoenan maakten onder de titel van Hamangkoerat Hamangkoe Boewono. Niet lang daarna werd de macht van de nieuwe Soesoehoenan gebroken en die van Hamengkoe Boewono II hersteld. Van Sandick 1909, pag. 171-172. Willem Remmelink schreef zijn verhandeling (1994) over de Chinese oorlog over de schermutselingen tussen de Chinezen en de Compagnie in Midden-Java na de Chinezenmoord, die begonnen toen korporaal Claas Lutten, de indigomaker in Majawa in het district van Pati, op 1 februari 1741 werd vermoord door een bende van 'thirty-seven poor, wandering, malcontent *peranakan* Chinese with shaven heads and pigtails, armed with pikes, flintlocks, pitchforks and swords, waving two black-and-red banners, protected by heavy, leather-coated, bullet-and-stab-proof outfits, and sounding a Chinese trumpet and cymbals'. Remmelink 1994, pag. 137-138. Remmelink schrijft dat de Chinezen op 6 april 1742 Mas Garendi verkozen tot Sunan Amangkurat. Remmelink 1994, pag. 176.

[68] Vermeulen 1938, pag. 91.

[69] Dros meldt dat volgens de schrijver van *Chronologische geschiedenis van Batavia, geschreven door een Chinees*, juist 'Pwan Him-bok' alias Van Imhoff de aanstichter van alle ellende geweest, want hij was het die het bevel voor de massacre zou hebben gegeven. Dros 2001.

[70] Vermeulen 1938, pag. 103.

[71] Vermeulen vraagt zich af hoe Ni Hoe Kong de brand en muiterij heeft overleefd. Vermeulen 1938, pag. 82. Dat is inderdaad een eigenaardige zaak. In Hoetinks verslag over de rechtszaak tegen de kapitein-Chinees wordt verteld dat hij zich in de vroege ochtend van 9 oktober naar het kasteel begaf. Wat hij daar kwam doen en of hij ontvangen werd door Valckenier is niet duidelijk. Op weg naar zijn huis ontkwam hij aan beschietingen door soldaten. Op dat moment was het moorden al begonnen. Hoewel zijn huis met kanongeschut beschoten werd en ook nog geplunderd, kon hij er nog verschuilen. Was er misschien een geheime kelder in het huis, zoals de zwager van Tan-tsi in de roman *Donkere dagen* er een had? (Zie de te bespreken roman van J.H. van Balen) In de avond probeerde hij te vluchten, verkleed als een vrouw – daar wordt aan gerefereerd door de anonieme dichter: 'Doch Hy, door 't volk gekend, omringt en ingesloten, word zelf gevangen in zyn Vrouwelyk gewaad'. Vermeulen 1938, pag. 144. Of misschien waren alle Chinese mannen volgens de dichter gekleed in vrouwenkleren; ze werden immers weleens 'de verwijfde hoop' genoemd. Blussé 1986, pag. 1. De kapitein-Chinees werd, zoals het gedicht vertelt, gevangengenomen en naar het kasteel gebracht, waar hij voorlopig veilig was. Hoetink 2007, pag. 25-26.

creëerden die leidden naar de pogrom in Batavia. Deze waren de crisis in de suikerindustrie, de geweldige corruptie onder de Compagniesdienaren, de *pothia*'s en de *nachoda*'s, de rivaliteit tussen de gouverneur-generaal en de oppositie, met name Van Imhoff, en de onmacht van de kapitein-Chinees. Vermeulen spreekt van 'een uitbarsting van volkswoede', 'de wraaklust der Bataviasche burgerij'[72] terwijl Blussé schrijft dat 'feelings of revenge [...] erupted in the massacre'.[73] De literatuur geeft hetzelfde beeld: er wordt daarin gesproken van wraakneming op de Chinezen door de burgerij.

Wel is duidelijk dat er een opstand was onder de Chinezen in de Ommelanden van Batavia. Vermeulen schrijft dat er onder de 10.000 omgekomen Chinezen mogelijk zeer velen waren, die door hun aanval op Batavia zich inderdaad als vijanden van de Hollandse kolonie hadden verklaard, 'tegen wie men zich met goed oorlogsrecht te weer mocht stellen'. Maar 'de zwarte bladzijde in onze geschiedenis' gaat over de moord op de vele stads-Chinezen, voor het grootste deel rustige burgers, die zich niet konden verweren tegen de woede van hun mede-ingezetenen, omdat zij niet over wapens beschikten, zodat ze zich zonder tegenstand lieten afslachten.[74] De aanleiding tot de rebellie was, in de woorden van L.H.W. van Sandick, die controleur bij het Binnenlands Bestuur op de Bezittingen buiten Java en Madoera was toen hij in 1909 een studie over de Chinezen buiten China publiceerde, de grote ontevredenheid bij de Chinezen in de Ommelanden, niet bij de landbouwers, de handelaren en personen die het goed hadden, maar juist bij het gedeelte dat niets te verliezen had. Die ontevredenheid was veroorzaakt door de willekeurige onderdrukking, afpersing en uitzuiging door 'trouwelooze ambtenaren' van de Compagnie.[75] Deze Chinezen stelden zich daardoor vijandig op tegen de regering. Ze konden met hun grieven nergens terecht, want degenen die de taak hadden hen te leiden, de kapitein-Chinees en de Commissaris tot en over de Zaken van de Inlander, waren niet in staat en ook niet van zins ze te steunen. De eerste had zijn gezag verloren en de tweede was juist een van hun grootste knevelaars.

De gebeurtenis decimeerde de Chinese bevolking van Batavia. In feite vermeldde de bevolkingsstaat van eind december 1740 geen Chinezen behalve 6 vrouwen en 1 meisje in de Zuidervoorstad. Er wordt een uiterst triest beeld geschetst van de stad: 'totdat eijndelijck geen een der Chineese huijsen meer over en stond, maer alles behalven de zijmueren weggehaeld, en weggebrand was, ook was er geen dier natie op geheel Batavia te vinden, sijnde alle, ofte vermoord, verbrand, verhangen off verdronken'.[76] Er moest rijst ingevoerd worden uit andere delen van Java en zelfs uit het buitenland. Om aan de meest dringende behoefte aan verschillende producten te voorzien moedigde de regering andere ingezetenen aan om de bedrijven voort te zetten die aan Chinezen toebehoord hadden. Langzamerhand werden de verschillende pachten weer ingevoerd. Niettegenstaande dat de regering alle Chinezen van medeplichtigheid aan de opstand bleef verdenken,[77] kwam ze tot het besef dat de Chinezen niet gemist konden worden. Na aanvankelijke tegenzin om zich in Batavia te vestigen kwamen de Chinezen weer in grote aantallen de stad bevolken. Blussé eindigt zijn hoofdstuk over het Chinese Batavia met

[72] Vermeulen 1938, pag. 67.
[73] Blussé 1981, pag. 94.
[74] Vermeulen 1938, pag. 69.
[75] Van Sandick 1909, pag. 52.
[76] Vermeulen 1938, pag. 107.
[77] Vermeulen 1938, pag. 134.

een conclusie die mijns inziens tot nu toe, in het huidige Indonesia, nog steeds toepasselijk is: 'the Chinese of Batavia could live with an administrative and institutional sphere kept separate from the cultural one, if they only were properly governed. In their esteem, a good and well-functioning "foreign" administration deserved loyalty'.[78] Blussé denkt dat de ramp in 1740 uiteindelijk een gevolg was van de snelle groei van de stad, waardoor de geïnstitutionaliseerde modus vivendi verstoord werd.[79] Deze historische gebeurtenis is ook in verhalend proza gethematiseerd, zij het pas anderhalve tot twee eeuwen later.

4.5.3. Kort overzicht van de literatuur

Voordat we overgaan op het literair proza waarin sprake is van de Chinezenmoord, vestigen we de aandacht op een zeer bekend gedicht over de Chinezenmoord dat geschreven is door Willem van Haren (1742), hoewel het niet behoort tot de behandelde literatuur en veel eerder is geschreven dan het beginjaartal van ons corpus. Een gedeelte van het gedicht is als bijlage opgenomen in de dissertatie van Vermeulen, evenals een ander gedicht van een anoniem dichter die een tegenovergestelde mening heeft; naar zijn overtuiging waren de Chinezen verraders die hun straf dubbel en dwars verdienden. Van Haren heeft daarentegen geen goed woord over voor de 'Batavieren die hunnen lust naar moord den ruijmen teugel vieren'. Voor de schuldige, die uit geldzucht heeft gehandeld, heeft hij allerlei straffen bedacht: 'giet gesmolte goudt op 't goddeloose lijff! Doorpriemt sijn tong? sijn tong beval dees dolle daaden. Voorts, spit hem aan een paal, en laat de zon hem braaden'.[80] Het is opvallend dat hij juist de schuldige Hollander 'goddeloos' noemt, omdat de regering er vlug bij was om na de tragische gebeurtenissen een algemene dank- en bededag te houden. Tijdens de kerkdienst spraken de Bataviase dominees van het snode verraad der Chinezen dat door Gods voorzienigheid was afgewend.[81] Van Haren noemt geen naam, maar we kunnen aannemen dat hij in ieder geval niet Van Imhoff de schuld geeft, omdat hij juist door deze gouverneur-generaal geïnspireerd was tot het schrijven van het gedicht.[82] Van Haren heeft ook een lofdicht op Van Imhoff geschreven.[83]

Johan Hendrik van Balen (1851-1921) schreef een aantal historische romans over gebeurtenissen in de geschiedenis van de Nederlands-Indische kolonie, zoals de verovering van Jacatra, de eerste kruistocht der Nederlanden in de binnenlanden van Java en de oorlog met de Makassaren in 1679, maar de geschiedenis van Suriname is eveneens

[78] Blussé 1986, pag. 96.
[79] Idem.
[80] Vermeulen 1938, pag. 142-143. Overigens zullen de twee laatstgenoemde straffen niet ontsproten zijn aan de fantasie van de dichter, want Chinese veroordeelden werden sinds het bestuur van Diederick Durven (1729-1732) werkelijk op die manier gestraft. Gespietst op hoge palen stierven ze een verschrikkelijke dood. Gevonnisten leefden nog dagenlang na geëmpaleerd te zijn. Dros 2001, pag. 477; Blok 2008, pag. 403-404.
[81] Volgens Dros 2001, pag. 481 werd de algemene dank- en gebedsdag reeds op 22 oktober 1740 gehouden, volgens Van Sandick 1909, pag. 170 werd er een dank-, boete- en bededag 'gevierd' op 23 november 1740, nadat de regering die op 15 november had verordend.
[82] Dros 2001, pag. 483.
[83] Nieuwenhuys 1978, pag. 62.

onderwerp van enkele van zijn boeken. Van Balen schreef zowel voor volwassenen als voor de jeugd.[84]

Verder schetst D. van der Zee, voormalig secretaris van de gemeente Batavia, in zijn werk *De stad* van *Coen, vertellingen en schetsen uit de geschiedenis van Batavia* (1929) een beeld van het oude Batavia. Het is, zo staat op de omslag, een 'geillustreerd leesboek voor school en huis'. Aan de lezers vertelt hij dat Coen dikke vrienden was met een voorname Chinees, Souw Bing Kong. Coen gaat vaak in optocht (beschut tegen de zon door een pajoeng-drager, voorafgegaan door 10 tot 12 hellebaardiers, achter hem zijn kamerdienaar Isacq Strijcker van Wezel, en tot slot 25 musketiers) van het Kasteel naar de hoek van de Prinsenstraat en de Steenhouwersgracht, om bij zijn vriend Bencon thee te drinken. Ook de Chinezenmoord in 1740 wordt hier beschreven en de aanleiding daartoe: te veel Chinezen, velen zonder middel van bestaan, wat een gevoel van onveiligheid veroorzaakte bij de Europese bewoners van de stad.

Een tweede roman die bijna geheel gewijd is aan de Chinezenmoord is er een van Simon Franke, *Fa, de roman van een Chinese in het oude Batavia* (1947). Franke (1880-1957) heeft vele Indische kinderboeken, jeugdromans en romans voor volwassenen op zijn naam staan. In zowel *Donkere dagen* als *Fa* wordt aandacht besteed aan de onenigheid die de toenmalige gouverneur-generaal, Adriaan Valckenier, zou hebben met Van Imhoff. Onder andere door het geruzie tussen de twee machthebbers, zouden er verkeerde beslissingen zijn genomen waardoor bijna tienduizend Chinezen in Batavia, zowel mannen als vrouwen en kinderen vermoord werden.

Over de aanloop naar de gebeurtenissen in oktober 1740 was al verhaald in een andere roman van Simon Franke, een jaar eerder gepubliceerd dan *Fa*, namelijk *Een stad verrees, roman uit het oude Batavia* (1946), die het Batavia tijdens de regering van gouverneur-generaal Joan Maetsuyker als achtergrond heeft. In deze roman spelen een Hong-Tsji en een Jan Willems de hoofdrollen. Beide zijn literaire voorvaders van de gelijknamige personages in *Fa*.

4.5.4. De aanloop tot de Chinezenmoord: het beeld van de Chinezen

In dit gedeelte zullen enkele romans worden beschouwd die over de gebeurtenissen in 1740 verhalen of ze als achtergrond van het verhaalde gebruiken. De drie romans zijn *Donkere dagen* (1909) van J.H. van Balen, *Een stad verrees* (1946) van Simon Franke en, van dezelfde auteur, *Fa, de roman van een Chinese in het oude Batavia* (1947). Er zal in de bespreking van deze romans meer aandacht worden besteed aan de aanloop tot de gebeurtenissen in oktober 1740 dan aan de Chinezenmoord zelf. Het beeld dat de Europese burgerij in Batavia had van de Chinezen in 1740 en dat ook in deze romans van de Chinezen geschetst wordt, is een belangrijke aanleiding tot de gebeurtenissen.

4.5.4.1. 'Dit toneel van bloed en tranen' in *Donkere dagen* (J.H. van Balen 1909)

Luitenant Engelhart is is een nieuwkomer in het Batavia omstreeks 1740. Hij is bevriend met Van Norden, wiens oom Raad van Indië is. Deze oom, Hoorenaar genaamd, heeft net een vergadering bijgewoond waarop de rebellie onder de zogenaamde Berg-Chinezen is besproken. Deze zijn in troepen van 50-100 man onder bevelhebbers verenigd en hebben

[84] Marijke Darlang heeft een biografie over Van Balen geschreven, getiteld *Weg met alle boeken van J.H. van Balen!* (2002).

reeds geprobeerd een groot aantal wapens te laten maken. Het bericht is door de meerderheid van de vergadering met ongeloof ontvangen.

Engelhart wordt door Van Norden over de 'kwestie van de Chineezen' ingelicht. Over de Chinezen heeft Van Norden niets dan goeds te melden. De 'Chinezenvrees' die onder het volk heerst is volgens hem opzettelijk door de regering opgeroepen om er geldelijk voordeel uit te halen. De vrees voor de Chinezen zou een voorwendsel zijn om van hen een vergunningsbriefje te eisen waar betaald voor moet worden, hetgeen een mooie gelegenheid schept voor de ambtenaren 'om hun zak te spekken'. Van Norden karakteriseert de hele ambtenaarswereld als 'één grote dievenbende'.[85]

Saïda, de Javaanse slavin van de dochter van het echtpaar Hoorenaar, is verloofd met Djojo. Hij vertelt Saïda de oorlogsstrategie van de Chinezen. Eerst vestigen ze overal posten. Zodra ze sterk genoeg zijn, gaan ze over tot actie: ze overrompelen de buitenposten en dan bestormen ze de stad, terwijl de Chinezen binnen de stad tegelijkertijd beginnen. In zijn versie is dus sprake van een samenzwering tusssen de Chinezen buiten en in de stad. Later wordt Djojo de 'gemachtigde van de Sultan' genoemd, maar reeds in het begin vertelt hij over het plan van 'ons Hoofd', de sultan, die de Hollanders al lang moe is, maar wacht op een gelegenheid om hen van Java te verdrijven. Eerst wil de sultan zien hoe het de Chinezen vergaat. Als die succes hebben, doen ook de Javanen mee. Djojo waarschuwt Saïda om snel uit het huis van de familie Hoorenaar weg te gaan, niet om mishandelingen uit de weg te gaan van haar meesteres, die haar zeer slecht behandelt, maar omdat de Chinezen alle vrouwen buit maken als het ze lukt de stad te veroveren.[86]

De 'lafhartigheid' van de Chinezen is ook in dit boek spreekwoordelijk. Zelfs nadat drie luitenants-Chinees de Raad over de opstand hebben bericht, worden zij niet geloofd. Er wordt door de vergadering dan ook besloten geen stappen te ondernemen en niet in het offensief te gaan. Engelharts oom, dokter Nieuwenhuys, laat merken dat hij eraan twijfelt of de Chinezen wel de moed hebben om in opstand te komen, omdat het zo 'een erbarmelijk laf volkje' is. Ambtenaren, kooplieden en officieren leggen daardoor 'vanzelf' een overdreven minachting jegens de Chinezen aan de dag. De algemene opinie over de Chinezen is dat men hen kan mishandelen zoveel men wil zolang zij geld kunnen verdienen.[87] De Chinezen worden vergeleken met 'wandluizen' – ze waren toch niet weg te jagen. 'Als we ze heden allen ophangen, [komen er] morgen weer enige Chinese jonken vol voor Batavia', zegt de fiscaal Filips.[88] De Chinezen worden daarom flink gepest. De lezer is getuige van zo'n molestatie, als verscheidene 'burgerjongelui' in dronken toestand hun rijtuig in laten rijden op een aantal kraampjes aan de westerzijde van de Grote Rivier, waar veel Chinezen wonen. Een Chinees wordt daarbij gedood. Het is de man van Tan-tsi, die daarna een belangrijke rol speelt in het boek als overlevende van de Chinezenmoord. Engelharts oom zegt dat het niet het eerste ongeluk van dien aard is.[89] De Hollanders worden pas ongerust als de 'anders zo lijdzame Chinezen' met 'tergende, brutale uitroepen' protesteren tegen de instructie van de overheid om hun

[85] Van Balen 1909, pag. 19-22.
[86] Van Balen 1909, pag. 41.
[87] Van Balen 1909, pag. 47.
[88] Van Balen 1909, pag. 92.
[89] Van Balen 1909, pag. 67-71

winkeltjes en kraampjes te openen.[90] De ongerustheid groeit als de Chinezen het fort bestormen en pas terugdeinzen als de kanonnen hun aantal decimeren.

De minachting voor de Chinezen is vooral duidelijk onder de kerkgemeenschap. Als Engelhart naar de kerk gaat om een geldinzameling te houden voor de vrouw van de gedode Chinees, wordt op zijn verzoek met ongeloof en ontstemming gereageerd. ‘’t Is maar een Chinees, één meer of minder te Batavia zal weinig hinderen’, ‘je doet er verdienstelijk werk mee, om Chineezen naar de andere wereld te helpen’, ‘als ik met een gulden uit te geven alle Chineezen opeens naar de andere wereld kon zenden, dan deed ik het vast’ zijn enkele van de reacties.[91] Van Norden had Engelhart daarvoor al verteld dat de minachting voor de Chinezen onder de burgerij groot is. Ze worden als ‘wezens van een mindere soort’ beschouwd ‘welke het geoorloofd is op alle manieren te plagen en te mishandelen’.[92] De vrouwen beschouwden hen ‘met grotere minachting dan een hond’. Zelf vindt Van Norden de Chinezen ‘de nijverste lui, die hier te vinden zijn’.

De dominees worden scherp getekend in *Donkere dagen*. Er worden met name twee dominees genoemd, dominee Glaser en dominee Kaapsche. Voor hen heeft Engelhart geen enkel respect. Volgens de Raad van Indië Schinne was dominee Glaser nog een stuk minder godvruchtig dan de Chinezen, want terwijl die slechts Fô[93] dienden, aanbad genoemde dominee drie afgoden – ‘de mammon, Bachus en Venus’.[94] Het is vooral dominee Glaser die opgewonden heen en weer rent in de nacht voor 9 oktober om rond te bazuinen wat voor kwaads de ‘kinderen Belials’ (waarmee hij de Chinezen bedoelt) hebben aangericht.

We zagen eerder al dat de fiscaal Filips geen hoge dunk had van de Chinezen. Deze persoon wordt meerdere keren genoemd in het verhaal. In een gesprek met Van Imhoff zegt hij te weten dat de wapens voor de Chinezen in doodkisten de stad binnen zijn gesmokkeld en dat het spelen van een wajangspel op de Hoendermarkt het sein zou zijn voor de aanval. Filips is blij dat de Chinezen eerst zijn begonnen met de aanval en dat ze een Balinese sergeant van de Compagnie hebben gedood. Dat is gemakkelijk: de inheemsen zullen terugvechten ‘en dan zijn wij in één slag van dat boevenpak verlost’, zegt hij.[95] De fiscaal heeft een ‘wreede lach’[96] en ‘grinnikte als een wolf’.[97] Niet bepaald een sympathieke figuur dus.[98]

---

[90] Van Balen 1909, pag. 111.
[91] Van Balen 1909, pag. 76-78.
[92] Van Balen 1909, pag. 23-24.
[93] Fô: Boeddha.
[94] Van Balen 1909, pag. 97.
[95] Van Balen 1909, pag. 91.
[96] Van Balen 1909, pag. 90.
[97] Van Balen 1909, pag. 97.
[98] Van Balen noemt veel figuren die een rol hebben gespeeld in de gebeurtenissen van 1740 bij hun ware naam. Het zou kunnen dat de fiscaal Philips ook bij zijn werkelijke naam genoemd wordt. In het boek van Hoetink over de rechtszaak tegen de kapitein-Chinees Ni Hoe Kong komt een advocaat-fiscaal Mr. Cornelis Philips voor. Deze had een zeer belangrijke taak. Hoetink legt uit dat in de middeleeuwen, en blijkbaar later ook nog, een rechtszaak pas op gang kon worden gebracht als er een aanklacht was. Dit werd een gewone rechtsvervolging genoemd. Later was een aanklacht niet meer nodig. Dit werd een buitengewone rechtsvervolging genoemd. Ni Hoe Kong werd berecht volgens de buitengewone rechtsvervolging. Degene die de aanklacht indiende bij een buitengewone rechtsvervolging was de advocaat-fiscaal. De rechter stelde zijn eigen onderzoek in door het verhoren van getuigen in aanwezigheid van de aangeklaagde. Hij had de macht de beklaagde van alles op het lijf te schuiven en te laten bekennen. Als de beklaagde bekend had, eindigde de rechtszaak. Als de beklaagde echter niet bekende, mocht hij gemarteld worden. Indien hij

In *Donkere dagen* is sprake van een vijandbeeld van de Chinezen, dat niet alleen door de regering, maar ook door de kerk en de dominees in het leven is geroepen ten eigen voordeel. Dat beeld verslechtert nog in de dagen die voorafgaan aan 9 oktober 1740. Allerlei gruwelijke verhalen over Hollanders die aan stukken werden gehakt gaan van mond tot mond. *Donkere dagen* geeft een aangrijpend beeld van wat er die dag plaatshad.[99]

Tan-tsi kan vluchten naar het hospitaal en wordt verder geholpen door Engelhart, die haar meeneemt naar buiten de stad. Engelhart wordt later gevangen genomen en ter dood veroordeeld door de Chinezen en de volgelingen van de Sultan die met de Chinezen meewerken, maar de beide vrouwen die hij eens geholpen heeft, Saïda en Tan-tsi, doen een goed woordje voor hem en zo ontkomt hij aan de doodstraf.

Terwijl Djojo de spreekbuis is voor de Javanen, hebben de Chinezen er geen. Zelfs Tan-tsi, de Chinese vrouw die door Engelhart wordt geholpen als haar man de dood vindt in een ongeluk veroorzaakt door een stel dronken jongelingen, en die hij later uit de belegerde stad leidt, laat niet weten wat haar gevoelens zijn tegenover het volk dat haar landgenoten 'verdelgd' hebben, om maar eens een woord te gebruiken dat Van Balen een Raad van Indië laat bezigen. Er is in ieder geval geen spoor van vijandigheid tegenover de Hollanders of andere volken te bekennen in datgene wat ze zegt. Er wordt van Tan-tsi's zwager wel een beeld getoond dat geïnterpreteerd zou kunnen worden als 'typisch Chinees'. Als Tan-tsi hem aanspoort om te vluchten, weigert hij omdat hij zijn bezittingen niet wil achterlaten. 'Is je leven je niet meer waard?' vraagt Tan-tsi. 'Wat is mijn leven waard, als ik arm ben?' roept haar zwager. Deze uitlating strookt met het beeld als zou een Chinees niets waardevoller vinden dan geld. Geld zou zelfs belangrijker zijn dan zijn leven. Maar dit kan ook anders uitgelegd worden: in een wereld waar alles te koop is, en waar de Chinees ook alles moet kopen met geld, zelfs zijn eigen veiligheid en zijn leven, is het niet te verwonderen dat hij geld boven alles stelt. Toevallig hebben we het hier over een Chinees, maar we kunnen ons goed voorstellen dat in dergelijke omstandigheden ook andere volken én individuen dezelfde houding zouden aannemen als Tan-tsi's zwager.

Engelhart is een rechtschapen figuur. Hij is een soldaat die bevelen moet volgen, maar hij is in staat om onderscheid te maken tussen de Chinese rebellen, die zich door te muiten tot vijand van de Compagnie hebben verklaard, en de Chinezen binnen de stadsmuren, met wie hij sympathiseert. Daarom is hij totaal ontstemd als hij hoort dat de Chinezen die in de gevangenis zaten en in het ziekenhuis lagen, op last van de gouverneur-generaal vermoord zijn. 'Hè, als ik een Chinees was!' verzucht hij. 'Nooit,

niettegenstaande de martelingen zijn schuld nog ontkende, kon men gebruik maken van een van de vier volgende mogelijkheden: er kon verzocht worden om hem strenger te ondervragen, d.w.z. de martelingen te verergeren, de rechter kon de zaak als afgelopen beschouwen en de beklaagde de vrijheid teruggeven, de rechter kon bij ontkenning door de beklaagde de reeds geleverde bewijzen als voldoende beschouwen en de beklaagde een lichte straf geven, of de zaak kon veranderd worden in een civiele rechtszaak. Omdat Ni Hoe Kong ontkende, liet de advocaat-fiscaal hem martelen. De martelingen die toegepast werden op Ni Hoe Kong zijn beschreven in de verslagen over de correspondentie hieromtrent. Hoetink 2007, pag 31-34 en 49-50.

[99] Van Balen 1909, pag. 125-141.

nooit zou ik hun dat vergeven. Mijn leven zou ik er aan wijden, om ze uit den archipel te verjagen! Bah, wat een zootje! En zoo'n regeering moet ik dienen!'[100]

We kunnen ons afvragen hoe het komt dat Van Balen zo kritisch stond tegenover de koloniale regering en zo mild dacht over de Chinezen. Toen Van Balen *Donkere dagen* schreef, was het acht jaar geleden dat koningin Wilhelmina de ethische politiek als koloniaal beleid aankondigde en negen jaar geleden dat de Tiong Hoa Hwe Koan werd gesticht, een vereniging die de Chinezen hadden opgericht om hun chineesheid te bekrachtigen en te protesteren tegen hun achterstelling door de koloniale regering. Het passenstelsel en het wijkenstelsel waren nog van kracht, wat de bewegingsvrijheid van de Chinezen sterk belemmerde, en hun kinderen konden geen onderwijs volgen. Misschien zag Van Balen het redelijke in van hun protesten en sympathiseerde hij met ze. Van Balen ging zelfs in tegen de houding van de Europeanen tegenover de Chinezen, door een van zijn helden, Van Norden, te laten zeggen dat 'hier omtrent die Chineezen een zonderling onredelijke meening heerscht'.

4.5.4.2. Leven en lieven in het oude Batavia in *Een stad verrees* (Simon Franke 1946)

Het Batavia dat de hoofdrol speelt in deze roman is het Batavia in de tijd van Joan Maetsuyker, die van 1653 tot 1678 gouverneur-generaal was. In de tijd dat de roman verscheen, had Indonesië zichzelf reeds uitgeroepen als vrije staat. In de ogen van de Indonesiërs was Indië niet meer. Batavia was Djakarta geworden. We kunnen ons voorstellen dat *Een stad verrees* was geschreven om oude sentimenten te doen herleven, om 'daar werd wat groots verricht'-gevoelens op te rakelen en misschien om gemiste kansen te laten zien. Zoals het vroeger was, daarvan wil Simon Franke in *Een stad verrees* een beeld geven. Daarvan getuigt ook het slot van de roman, waarin over Jan Willems, een van de twee hoofdpersonages in de roman, wordt verteld:

> Hij werkte in een tijd, dat mannen met schitterende namen de macht van de republiek verstevigden in hun functie van koopman en krijgsoverste, admiraal en staatsman. Hun namen staan met gulden letteren geboekstaafd en het nageslacht gedenkt hen met ere, zonder nochtans hun fouten uit het oog te verliezen. Zij hebben Batavia uit zijn moerassen doen oprijzen en de macht van de Compagnie tot het toppunt opgevoerd. Speelman en van Goens hebben gestreden en onderhandeld, poorten ontsloten en nieuwe wegen gevonden. De Heer Maetsuyker heeft voorzichtig en beleidvol de teugels gevoerd. Hun werk doet zich op aan een ieder die ogen heeft om te zien en oren om te horen.[101]

De verschillende bevolkingsgroepen in Batavia worden al aan het begin van de roman ten tonele gevoerd. De stad is een 'wirwar van Hollanders en Chinezen, Javanen en Mooren, Klingen en Bantammers, Jacatranen en Baliërs'.[102] De 'kinderen van het land' nemen echter geen deel aan het drukke leven, 'het was, of dat alles langs hen heenging. Ze leidden hun eigen leven, zoals ze dat sinds mensenheugenis gedaan hadden'. Er waren benden, die zich ophielden in de rimboe buiten de kampongs. Ze leefden van moord en roof, deze 'gedroste slaven', 'rovers en amokmakers' en ook 'ijveraars, wien de stenen

[100] Van Balen 1909, pag. 169.
[101] Franke 1946, pag. 248.
[102] Franke 1946, pag. 5.

stad een doorn in het oog was'.[103] En dan waren er ook nog de vorsten van Mataram in hun 'geheimzinnige kraton', die de gedachte aan de blijvende aanwezigheid van de blanken moeilijk konden verkroppen. De eerste keer dat de Chinezen worden genoemd, worden ze opgevoerd als bouwers van Batavia, die de stad een eigen gezicht hebben gegeven. Maar er zijn ook bamichinezen die op een sukkeldrafje door de straten en over de pleinen lopen, hun komst aankondigend met hun eentonige roep, en 'schamele Chinezen', hun koeien voor zich uitdrijvend. Onder de welvarender bamichinezen, die hun bami niet rondventen maar een eigen zaak hebben en zelfs slaven om hen te helpen, is Hong-tsji. Hij houdt niet alleen een eethuis, hij is ook geldschieter, reder en aannemer. In die laatste hoedanigheid is hij een huis aan het bouwen aan de Tijgersgracht voor Rijcklof van Goens.[104] Hong-tsji is geen Chinees officier, maar hij staat op vertrouwelijke voet met de kapitein-Chinees, Siqua, die eveneens aan de Tijgersgracht woont. Hong-Tsji is nog te kort in Batavia om benoemd te worden tot officier. Alleen rijke Chinezen kunnen kapitein worden: een zekere notaris Hansom, die geldzaken voor de Chinezen beheert, weet precies hoeveel Siqua heeft betaald voor zijn benoeming.[105]

Hong-Tsji's verhaal is dat van vele geslaagde Chinese zakenlieden. Zonder een cent op zak werd hij door een jonkenschipper clandestien op een van de eilanden in de baai afgezet, waarna hij zelf zijn weg vond naar de stad. Door hard werken slaagde de 'slimme, ijverige, ondernemende'[106] Hong-Tsji erin na een paar jaar zijn schuld aan de schipper af te lossen en vervolgens fortuin te maken. Daarna blijft het hem zo te zien voor de wind gaan. Hong-Tsji is sluw,[107] heeft scheve oogjes,[108] is snugger[109] en kan goed onderhandelen, bijvoorbeeld over de prijs van zijn slavin Rada, en nadat hij Rada voor een hoge prijs verkocht heeft aan Jan Willems, slaagt hij er ook nog in Jan Willems een huisje te verhuren waarin deze Rada kan huisvesten. Hij steekt veel kapitaal in de bouw van Batavia en belegt in gronden en percelen. Daarover heeft hij lange besprekingen met notaris Hansom.

De Hollandse maatschappij wordt vertegenwoordigd door de nieuwkomer Jan Willems, die in Batavia pennist wordt,[110] en door Verbeek en zijn vrouw Cato. Jan Willems was niet uit eigen beweging naar Batavia gegaan, hij was het slachtoffer van een ronselaar en bevond zich in dronken toestand toen zijn hand werd geleid over het stuk papier dat hij ondertekende. Voordat hij het wist stond hij op een schip dat hem naar Batavia bracht, samen met andere Hollanders, Vlamingen, Duitsers en Fransen. Ze worden in Batavia ontvangen door gouverneur-generaal Maetsuyker, die door de verteller wordt geloofd en geprezen. Als Willems in de stad rondloopt ziet hij meteen aan de huizen dat Batavia door Chinezen is gebouwd. Maar het stoort hem niet, 'hij had het gevoel, dat deze huizen wonderwel in deze wereld, zoals hij die binnen de nauwe wallen aantrof, pasten'.[111] Verbeek en zijn veel jongere vrouw Cato wonen in een huis dat

[103] Franke 1946, pag. 9.
[104] Rijcklof van Goens zou Maetsuyker opvolgen als gouverneur-generaal. Terwijl Maetsuyker vijfentwintig jaar had gediend, was Rijcklof van Goens slechts vier jaar lang landvoogd.
[105] Franke 1946, pag. 24.
[106] Franke 1946, pag. 21.
[107] Franke 1946, pag. 61.
[108] Franke 1946, pag. 60.
[109] Franke 1946, pag. 101.
[110] Pennist: klerk, Compagniesambtenaar.
[111] Franke 1946, pag. 17-18.

eigendom is van Hong-Tsji. Verbeek spoort Jan Willem aan om ook in 'een beetje peper en wat nageltjes en misschien wat nootjes' te doen.[112] Op die manier doet iedereen zaken, van hoog tot laag, ambteloos burger en Compagniesdienaar, zelfs notaris Hansom blijft niet achter.[113] Ze blijven in Batavia totdat 'de kous vol is', zoals Verbeek het uitdrukt.[114]

De kapitein-Chinees, Siqua, is een machtig man. Hij regeert over alle Chinezen, die voor hem een heilig ontzag hebben want 'hij beschikt over het blok en ook over de geldbuidel'.[115] Hij weet veel geld uit de hoofdbriefjes te halen en staat altijd klaar om de Compagnie van werkkrachten te voorzien. Hij onderhoudt betrekkingen met mensen, die de Compagnie moeilijk of niet bereiken kan en hij kent de weg in de binnenlanden. Hij heeft zitting in de schepenbank en staat op goede voet met de fiscaal. Grachten graven doet hij even goed als schepen uitrusten, suiker verbouwen, arak branden en porselein verhandelen. Kortom, hij is van alle markten thuis en 'overal heeft hij de hand in'.[116] Er is alleen één persoon die machtiger is dan hij, en dat is zijn Balinese vrouw. Hij betekent niets zonder haar. 'De niets ontziende geldverdiener leest zijn wegen af uit de koolzwarte ogen van zijn vrouw en haar kussen zijn het, die hem ontwerpen inbranden', zegt de verteller.[117] De Chinezen, Franke noemt ze 'de gele broeders', kijken op haar neer, want in hun ogen is zij niet meer dan een bijzit.

Ook Rada, de slavin van Hong-Tsji is een Balinese. De verteller laat niet na, telkens als hij het over Rada heeft, er de nadruk op te leggen dat ze met veel tegenzin voor Hong-Tsji werkt en gelaten haar lot ondergaat. Maar Hong-Tsji lijkt een goede baas te zijn, hoewel Rada daarvoor wel iets moet terugdoen. Hij laat Rada de fooien behouden en op de dag van de 'grote optrek', als alle bevolkingsgroepen apart voor het kasteel marcheren, geeft hij haar vrijaf. Dan zit ze met Jan Willems op het gras en praat met hem – je vraagt je af of zoiets wel toelaatbaar was in die dagen en inderdaad, als de patrouille voorbijkomt kijken de mannen argwanend naar het paar.[118]

Een en ander doet Jan Willems besluiten Rada vrij te kopen van Hong-Tsji. Hij heeft daar veel voor over. Uiteindelijk betaalt Jan Willems veel te veel Spaanse matten voor het meisje. Het huisje waar hij Rada in huisvest, in een kampong dicht onder de wallen, huurt hij van Hong-Tsji.[119] Rada zegt dat zij hem liefheeft, anders dan Hong-Tsji, die zij verafschuwt om zijn vette gezicht en zijn lange nagels.[120] Zij zal Jan Willems later verlaten omdat ze zich wil geven aan Soerapati, die in dienst van de Compagnie aan het hoofd van zijn landslieden is geplaatst maar door de verteller een 'opstandige slaaf' genoemd wordt die liever de Ommelanden onveilig maakt met zijn bandeloze troepen, alles verwoestend wat de 'nijverige Chinezen' gemaakt hebben.[121]

Niet alleen hun gemeenschappelijke interesse voor Rada bindt Jan Willems en Hong-Tsji aan elkaar. Ze drijven later ook samen handel en Jan Willems luistert naar wat Hong-Tsji op dat gebied te zeggen heeft. Als de dienst van Jan Willems erop zit, keert hij

[112] Franke 1946, pag. 31.
[113] Franke 1946, pag. 78.
[114] Franke 1946, pag. 80.
[115] Franke 1946, pag. 74.
[116] Franke 1946, pag. 76.
[117] Franke 1946, pag. 76.
[118] Franke 1946, pag. 48.
[119] Franke 1946, pag. 62.
[120] Franke 1946, pag. 90.
[121] Franke 1946, pag. 115.

niet terug naar patria, maar beslist hij een suikermolen te bouwen, mede omdat Hong-Tsji positief staat tegenover dit plan. Hong-Tsji is de aannemer van de bouw, Abraham de Mendoza, mardijker van Portugese afkomst wier zoon als Compagniesdienaar onder Jan Willems heeft gediend, zal de molen drijven en ook notaris Hansom steekt er geld in.

In deze roman verwijst Franke alvast vooruit naar de gebeurtenissen in 1740 en geeft hij aan welke de aanleiding daartoe was.

> De Europese ambachtslieden kunnen het werk niet af. Naast hen staan de Chinezen, die de troffel hanteren en de zaag door het hout jagen. De Chinese werkman is taai en volhardend. Hij weet niet van moe worden en zijn vakmanschap is af. Zie toch, hoe hij sjouwt en ploetert; het zweet stroomt hem van de rug. [...] Er zijn zeer veel Chinezen in en om Batavia. Ze worden aangetrokken als muggen door een brandende kaars. De regering weet soms niet, wat ze met al die mensen moet beginnen. Ze zijn nuttige, nijvere burgers, maar hun aantal moet niet te groot worden. Er is veel negotie en werk in de stad, en velen kunnen daar een bestaan bij vinden, maar er is een grens.[122]

De benden van Soerapati hebben plaats gemaakt voor de drommen Chinezen die van overal met honderden naar Batavia komen en de Ommelanden onveilig maken.

> Van overal komen ze aangestroomd, de zonen van het Hemelse rijk; uit het Bantamse, uit Tjeribon, uit Mataram. De Chinese jonkenschippers voeren ze bovendien bij honderden aan. Ze zwerven rond, in en om de stad, en maken de omstreken onveilig. Ook doen ze de burgerij concurrentie aan. Ze hebben weinig behoeften en de vaste wil om er te komen. Allen willen ze slagen en velen weten zich in te dringen. Ze zijn slim en handig; ongelooflijk vindingrijk, werkzaam en volhardend. Maar de burgerij ziet hen soms met schele ogen aan.[123]

Frankes verteller maakt een opsomming van wat Chinezen allemaal doen in Batavia en hoe zij zich nuttig maken. Ze zijn handige herbergiers, tappers[124] en groentekwekers[125] en venten behalve lapjes stof ook vruchten: mooie mangga en zuurzak en ramboetan.[126] We hebben daarstraks al gezien dat ze vakkundige metselaars en timmermannen zijn.

Hong-Tsji sterft als slachtoffer aan de rotkoortsen (tyfus).[127] Hij krijgt een indrukwekkende begrafenis, waarop veel mensen komen die ‘groot misbaar’ maken. Ook als ze al dood zijn, zijn Chinezen nog rijk en praten de mensen over hun rijkdom: ‘Zie toch, hoeveel belangstelling men heeft voor den doden Hong-Tsji, die bij zijn leven zoveel geld verdiend heeft en zo velerlei zaken deed’.[128]

Het wordt een lange, lawaaiige stoet, die door de straten van de stad kronkelt op weg naar de ‘stad van de witte graven’. ‘Hoor, hoe de huilebalken jammeren,[129] de ratels

[122] Franke 1946, pag. 137.
[123] Idem.
[124] Franke 1946, pag. 142.
[125] Franke 1946, pag. 155.
[126] Franke 1946, pag. 139.
[127] Rotkoorts: tyfus.
[128] Franke 1946, pag. 166.
[129] De ‘huilebalken’ zijn ingehuurde vrouwen die de taak hadden luidskeels te huilen, hoe luider hoe beter, want dat toonde aan hoe belangrijk de gestorvene was.

ratelen, de kleppers klapperen, de bekkens klinken en de trommels roffelen'.[130] Er is veel bekijks voor de begrafenis van Hong-Tsji. Velen willen getuige zijn van de vertoningen, die hierbij te zien zullen zijn. Hong-Tsji was een belangrijk man, er zullen twee voorvechters voor de stoet tandakken,[131] geschilderde ogen op het voorhoofd en het zwaard in de hand, 'als een levende herinnering aan de dagen van Coen, toen de Chinezen de Compagnie, met de wapens in de vuist soms, terzijde stonden'.[132]

Een reusachtige papieren zevenkoppige draak wordt in de stoet meegedragen, de zeven bekken klappen onophoudelijk open en dicht. Alleen de staart al moet door zeven mannen gedragen worden. De mannen van de schepen hebben er plezier om. Ze slaan zich op de dijen van de pret, maar de heren van de kerkeraad keuren deze 'afgoderij' niet goed. 'Het komt niet te pas, in een calvinistische stad zulke buitensporigheden te bedrijven'.[133]

De zevenkoppige draak[134]

[130] Franke 1946, pag. 166.
[131] Tandakken: dansen.
[132] Franke 1946, pag. 166.
[133] Franke 1946, pag. 167.
[134] Franke 1946, pag. 165.

Naar aanleiding van Hong-Tsji's dood schetst Franke een samenvattend beeld van de Chinese mannen ten tijde van de regering van Joan Maetsuyker.

> Het kerkhof is uitgegroeid tot een uitgestrekte dodenstad. Daar rusten de gele broeders, die de jonken sedert onheuglijke tijden aangebracht hebben van de verre kusten van het Hemelse rijk. Arm aan goederen, maar rijk aan illusies, zijn ze aan wal gestapt en volhardend hebben ze gearbeid, gehandeld, geintrigeerd, gekuipt, geleden en gestreden. Velen hebben het niet verder gebracht dan tot koelie op een suikermolen, grondwerker in Compagniesdienst of handelaar in op een speetje gespietst, geroosterd geitenvlees. Maar anderen hebben zich opgewerkt tot winkelier, of tot handelaar van groter formaat en vonden de weg naar rijkdom, macht en eer. Siqua wist alle drie te verwerven, Hong-Tsji moest zich vergenoegen met het eerste en dat is hem genoeg geweest. Sober heeft hij geleefd en altijd hard gewerkt. Bij zijn verscheiden was zijn geldkist boordevol en zijn begrafenis legt daar getuigenis van af.[135]

Ook na Hong-Tsji's dood blijven de Chinezen en de burgerij elkaars concurrenten. De burgerij beschuldigt de Chinezen ervan dat zij het de anderen moeilijk maken.

> Wie hebben de beste beklante winkels? De Chinezen. Wie bederven de prijzen? De Chinezen. Jan Willems heeft zware concurrenten aan de gele broeder. Zo laag kan hij zijn waren niet prijzen, of zij kunnen er onder. Zo hoog kan hij niet bieden of zij willen meer geven. Hoe moeten wij het volhouden tegen den Chinees? Deze vraag zweeft op menig paar lippen.[136]

De ambachtslieden vinden dat de regering maatregelen moeten nemen.[137] De regering bemoeit er zich inderdaad mee. Men wil de toevloed stuiten van de Chinezen, die een 'onbegrensde werklust en zeer weinig behoeften' hebben en al tevreden zijn met een handjevol droge rijst. Het hoofdgeld wordt verhoogd en de vestiging belet, maar 'de gele man stroomt naar Batavia'. Ze zijn niet alleen met zijn velen, ze doen ook van alles en 'dreigen den blanken man te verdringen'.

> Hij klopt leer en beoefent het kuipersvak, snijdt jassen en timmert huizen. Hij metselt muren, maakt fraaie meubels en vlecht keurige matjes, o, je kunt niets bedenken, of hij weet er weg mee. Voor en met alles kun je bij hem terecht. Baba heeft boter en melk, suiker en zout, rijst, groenten en vruchten. Hoe moet dat met de Europese burgerij? […] De Chinezen blijven intussen toevloeien en werken als bedrijvige mieren. Wat zou Batavia moeten beginnen zonder zijn Chinezen? Ze bebouwen hun tuinen en voeren verse groenten aan, slachten vee en leveren vis. Ze bouwen de huizen en graven de grachten, schieten geld voor en stoken arak. Ach, de Chinezen doen zo langzamerhand alles wat in Batavia gebeuren moet. Maar de burgerij voelt zich bedreigd in zijn bestaan.[138]

Jan Willems is schepen geworden. Tegen zijn vrienden, die bij hem komen klagen over hun problemen met de Chinezen, belooft hij er in de raad over te zullen spreken, maar hij heeft weinig hoop, want de Chinezen zijn rustige en arbeidzame en nuttige

[135] Franke 1946, pag. 165.
[136] Franke 1946, pag. 221.
[137] Franke 1946, pag. 222.
[138] Franke 1946, pag. 222-223.

burgers, die je niet kunt verbieden hun brood te verdienen. Hoogstens kan hun toevloed worden gestuit, en dat gebeurt dan ook.[139] De Chinezen zijn een probleem geworden.

Het beeld van Batavia is dat van een bedrijvige handelsstad, een stad vol drukte en beweging waaraan veel mensen deelnemen: Chinezen maar ook Compagniesdienaren, vrijburgers en zelfs de notaris en de dominees. Ze zijn geneigd samen te werken aan de bouw van de stad. Zo overlegt Jan Willems met Verbeek en Hong-Tsji over de mogelijkheid van het bouwen van een suikermolen. Bij de uitvoering van het werk blijven ook de Mardijkers niet achter. Batavia groeit, 'een heirleger van ambachtslui, Chinezen en Europeanen, hanteert hamer en bijtel, schaaf en zaag en geeft de stad een steeds wisselend aanzien. Wat vandaag nieuw was, is morgen alweer verouderd'.[140]

De beschrijving van de Chinezen is stereotiep in het algemeen en hier en daar ook aan stereotiepe uiterlijke kenmerken onderhevig. 'De mannen van het Hemelse Rijk kijken een beetje schever nog uit hun scheve oogjes dan ze gewoonlijk al doen' als Jan Willems een suikermolen bouwt, want sinds jaar en dag zijn het de Chinezen geweest, bedreven landbouwers, die de suikermolens hebben.[141] Hong-Tsji beantwoordt volledig aan het beeld van de Chinees, meer bepaald de bami-Chinees. Hij heeft een vet gezicht en lange nagels, hij is sluw en heeft scheve oogjes, hij kan zeer goed onderhandelen en weet het onderste uit de kan te halen. Hij ziet in alles een mogelijkheid om nog meer geld te verdienen en doet dit op een efficiënte, uitgekiende manier. Er is waardering voor hetgeen de Chinezen hebben voortgebracht door hard te werken en sober te leven. Franke past het beeld van de rijke Chinees niet op alle Chinezen toe – velen hebben het niet verder gebracht dan tot koelie, werker in dienst van de Compagnie of sateverkoper, maar ze hebben allemaal dezelfde dromen gehad.

Franke is duidelijk over de verhouding tussen de Chinezen en wat hij de 'burgerij' noemt. Die is er een van concurrentie en rivaliteit. De Chinezen maken het de anderen moeilijk, de burgerij kijkt met schele ogen naar de 'gele man', die de beste beklante winkels hebben en die de prijzen bederven. Zelfs Jan Willems kan moeilijk met de Chinezen concurreren. De Chinezen zijn niet alleen betere handelaars, maar ook knappere ambachtslieden, schoenmakers zowel als kuipers, kleermakers en timmermannen. Bovendien zijn ze met weinig tevreden. De burgerij voelt zich bedreigd in haar bestaan.[142]

In die bijna onheilspellende toon eindigt *Een stad verrees*. Het toneel is klaar voor het volgende bedrijf: het grote conflict tussen de twee groepen, de Chinezen en de Europese burgerij, een conflict dat zijn oorsprong vindt in economische rivaliteit en eindigt met de moord op tienduizend Chinezen. Daarover vertelt Franke in het boek dat hij een jaar later laat verschijnen, *Fa, de roman van de Chinese in het oude Batavia*.

4.5.4.3. De begerige Chinezen in *Fa, de roman van een Chinese in het oude Batavia* (Simon Franke 1947)

Wat opvalt aan deze roman is dat er verschillende vertellers zijn: een Chinees, de burgerij, het gepeupel, de inlandse mensen en natuurlijk de heldin van het verhaal, Fa,

[139] Franke 1946, pag. 223-224.
[140] Franke 1946, pag. 116.
[141] Franke 1946, pag. 119.
[142] Franke 1946, pag. 223.

een peranakan Chinese, dochter van een tokohouder in Batavia. Ze trouwt met Hong Tsji, een afstammeling van de Hong-Tsji die uit China kwam, over wie verteld wordt in de reeds besproken roman *Een stad verrees* (Franke 1946). Franke schetst in *Fa* een beeld van de Chinezen dat vergelijkbaar is met dat in *Een stad verrees*. Het zijn harde werkers die in behoeften voorzien en aan de stad bouwen, maar hun aantal is te groot en ze vormen een te sterke concurrentie voor 'den man uit de Rijp, die zich na het uitdienen van zijn verband bij de Compagnie gevestigd heeft als schoenmaker, en hoe moet het gaan met den kuiper, den schrijnwerker, den timmerman, den metselaar?'[143] De Chinezen hebben een groot aandeel in de groei en bloei van de stad, maar ze zijn velen een doorn in het oog, niet alleen omdat ze alles doen wat ook de blanken doen, maar omdat ze het beter en goedkoper doen en vooral omdat ze als tokohouders precies weten waar ze het goedkoopst kunnen kopen en de kunst verstaan zich te handhaven bij scherp concurrerende prijzen. Ook Jan Willem stelt vast: 'De gele man is bezig den blanke man te verdringen'.[144]

Hong Tsji bijvoorbeeld is een knap vakman, zijn berekening is krapper dan die van de Hollanders en bovendien heeft hij macht over zijn landslieden, want er is sprake van dat Valckenier hem bij een voorkomende vacature tot kapitein-Chinees zal benoemen. Zijn landgenoten zullen dus graag voor minder geld voor hem willen werken. Hij heeft ook handelscontacten met de directeur-generaal.[145]

De samenwerking tussen de anachoda's (de schippers) die de Chinezen aanvoeren en de ambtenaar die er toezicht op moet houden wordt belicht, evenals de corruptie die er heerst.[146] Een enkele illegale immigrant weet in de stad te komen, maar de meesten zwerven in de Ommelanden rond en vragen om werk. Ze zijn met weinig tevreden, maar er is geen werk genoeg. Degenen die nergens werk hebben gevonden proberen het met een waroeng. Er zijn echter reeds te veel waroengs en veel waroenghouders raken hun waar niet kwijt, laat staan dat ze iets kunnen overhouden – ze moeten trouwens ook nog de schipper terugbetalen. De Ommelanden worden onveilig, want de zwervers steken suikermolens in brand, overvallen eenzame reizigers of graven gangen onder de grond door, om in de hut van de tani (de boer) te komen en zijn rijstoogst te stelen.[147]

Door verschillende vertellers te laten spreken, krijgen we het verhaal van de aanleiding van de Chinezenmoord vanuit verschillende hoeken te zien. De Hollandse burgerij beschuldigt de Chinezen ervan dat zij binnen de wallen de rijst uit de mond van de blanken nemen en buiten de wallen samenrotten met hun landgenoten. Ze zouden bovendien op middelen zinnen om de Hollanders te verjagen. De Chinezen moedigen elkaar aan.

> Wij zijn met zovelen en de Hollanders slechts met zo weinigen. Als we de handen ineenslaan zal er recht voor ons te krijgen zijn. Kom, mannen van het Hemelse Rijk, schaar je om het vaandel van de opstand! Geef gehoor aan de stem van den oorlogsgod met het barse gelaat![148]

---

[143] Franke 1947, pag. 14.
[144] Franke 1947, pag. 19.
[145] De directeur-generaal was in Indië de hoogste functie na de gouverneur-generaal.
[146] Franke 1947, pag. 34.
[147] Franke 1947, pag. 35.
[148] Franke 1947, pag. 37. Generaal Kwan Ti, later bekender als Kwan Kong of Guan Gong, was een van de beroemdste generaals in de Chinese geschiedenis. Hij leefde tijdens de Han-dynastie. Hij werd tot

Hong Tsji en Jan Willems hebben, net als hun voorvaders indertijd, vele zaken samen. Maar ze zijn meer dan alleen handelspartners. Een mooie schets van hun vriendschap en verbondenheid, al laat die ook zien dat Jan Willems' oordeel over Hong Tsji niet helemaal gunstig is, wordt gegeven in het fragment waarin Hong Tsji Jan Willems opzoekt om hem om hulp te vragen als er iets met hem en zijn gezinnetje zou gebeuren.

> [Hong Tsji houdt] de handen op zijn knieën, de vingers trommelen zenuwachtig een mars. Ach, die vingers van Hong Tsji, Jan Willems moet er naar kijken, of hij wil of niet. Het zijn sterke, begerige, niets ontziende vingers. Ze zijn gewend te grijpen en naar zich toe te halen. Wat ze eenmaal vast hebben laten ze niet makkelijk meer los. Ze kunnen langs het telbord glijden met de soepele beweeglijkheid van een klapperrat en ze weten het schrijfpenseel te hanteren als een mandarijn. […] Het zijn harde vingers, die niet weten van toegeven, wanneer het om winst gaat en het zijn slimme vingers, die een weg vinden, waar geen pad schijnt te zijn.[149]

Verderop worden de vingers 'die sterke grijpvingers' genoemd.[150] Omgekeerd heeft Jan Willems een 'sterke hand'[151] als hij Hong Tsji verzekert dat er in zijn huis plaats is voor Fa en de kleine jongen. Het beeld van de vingers, meer bepaald de gescheurde pinknagel van Hong-Tsji komt later terug in het verhaal als het laatste wat Fa zich van hem herinnert voordat hij wordt afgemaakt tijdens de aanval op hun huis.

De geruchten dat er iets gepland zou zijn door de Chinezen in de Ommelanden en dat 'zij binnen de muren' zullen helpen de blanken uit hun huizen te verdrijven laat Franke van de inheemsen komen, uit de mond van jonge meisjes die de rijst wannen.[152] In de kroegen wordt er openlijk over gesproken; 'de Bataviase burgerij wordt bedreigd door het gele gevaar'.[153] Hier wordt gepraat over de rijkdom van de Chinezen en de kansen die de Chinezen zich toe-eigenen.

> Wie neemt ons het brood uit de mond? Wie anders, dan de Chinees, die overal op de beste plaats zit. Weet je, hoe rijk Hong Tsji is en heb je niet gehoord, dat de gele metselaar ver onder het loon werkt? Hoe komt het, dat er in onze toko's geen nering is en wie koopt de rijst op, om de prijzen op te drijven? Maar het is de Chinees, die ons verdringt van de plaats die ons toekomt.[154]

Aldus wordt stemming gemaakt tegen de Chinezen, een vijandbeeld wordt in het leven geroepen en versterkt. Wat eerst een gerucht was, wordt als een feit beschouwd. 'Het praat hier niet van misschien, of mogelijk, maar het stelt vast, dat de Bataviase

---

oorlogsgod verheven en later ook als god van de rijkdom aanbeden. Men vindt zijn beeltenis in vele Chinese tempels. Als oorlogsgod wordt hij verbeeld met een streng gelaat, dat bovendien rood gekleurd is. Een roodgekleurd gelaat symboliseert moed en trouw, terwijl een zwart gezicht goedheid, vastberadenheid en een sterk karakter symboliseert. http://osdir.com/ml/culture.region.china.budaya-tionghua/2005-10/msg00271.html, bezocht op 22 juni 2008; Ho 2008, pag. 99.

[149] Franke 1947, pag. 43.

[150] Franke 1947, pag. 44.

[151] Franke 1947, pag. 45.

[152] Franke 1947, pag. 45-46.

[153] Franke 1947, pag. 48.

[154] Idem.

burgerij bedreigd wordt door het gele gevaar'.[155] Volgens geruchten bestaat er een verstandhouding tussen de Chinezen binnen en buiten de wallen.

De stad wordt hoe langer hoe onveiliger voor de Chinezen. Er wordt geplunderd, Chinezen worden opgepakt. Onder de Chinezen gaat het gerucht dat de opgepakte Chinezen niet naar de boei (de gevangenis) zijn gebracht maar naar de schepen, omdat men ze naar Ceylon wil voeren om daar dienst te doen als kaneelschillers. Dan gaat een ander gerucht dat de opgepakten niet naar het kaneeleiland worden gebracht, maar in zee zijn geworpen. Net als vele andere Chinezen, gelooft ook Fa het verhaal, 'het gerucht is werkelijkheid in haar geworden'.[156] Zij wil vluchten, naar Semarang of Soerabaja, maar dat wil haar man niet, omdat hij redeneert dat datgene wat aan het gebeuren is in Batavia, ook elders kan gebeuren. Hong Tsji wil ook niet naar de rimboe vluchten. Ten eerste hoort hij de stemmen van zijn voorouders, die hem opdragen in het huis te blijven en 'je zult je weten te handhaven, zoals wij dat gedaan hebben'. Bovendien is hij er vast van overtuigd dat hij bescherming zal krijgen van 'de groten' die hem zeker een hand boven het hoofd zullen houden. 'Men heeft mensen overboord geworpen, maar men zal Hong Tsji sparen. Hij is een van hen, die bestemd zijn, om hoge plaatsen te bekleden. Er is immers sprake van, dat men hem zal benoemen tot kapitein-Chinees!'[157]

De burgerij is ervan overtuigd dat een gedeelte van de Chinezen van de stad naar de Ommelanden vlucht om zich bij de opstandelingen te voegen, terwijl de rest zich in het Chinese kamp verschanst om van daaruit de aanval op de blanke bevolking te ondernemen. De ambtenaren krijgen uiteindelijk toch instructies om suspecte Chinezen in de boeien te slaan, maar weten ook niet welke Chinezen ze moeten oppakken, 'ze zien er immers allemaal enigszins verdacht uit met hun scheve ogen, lange staart en bespottelijke slobberbroek' en hoe de arrestatie verricht moet worden. Overigens zijn het maar Chinezen, die men opjaagt: 'schacheraars en ze houden de rijst vast, drijven de prijzen op, voorzien zich van wapens, spannen samen met de belagers uit de Ommelanden, werken onder het loon, de bevolking uit, zijn niet van het geloof en worden rijk'.[158] Hiermee zijn de Chinezen ten voeten uit getekend. De rijstuitdeling door de Compagnie is een reden te meer om te morren en de Chinezen de schuld te geven. 'Men moest er eigenlijk op los slaan en ze de poort uitjagen'. [159]

Jan Willems heeft compassie met de kampongbewoners die de kampong zijn uitgetrokken op vlucht voor de opstandige Chinezen, maar hij heeft ook te doen met 'deze luidruchtige bende, die zich inbeeldt de Compagnie de wet te kunnen voorschrijven'.[160] De aanleiding tot de opstand komt ook naar voren: de Chinese veldoverste 'eist recht en veiligheid voor den gelen man, vrijheid, om zich te vestigen, waar hij verkiest en geen belemmering in de uitoefening van zijn nering'.[161] Dat klinkt zeer redelijk. Later wordt er een draai aan gegeven: het gaat er volgens de verteller om wraak te nemen. Het doel van de Chinezen is om

[155] Franke 1947, pag. 48.
[156] Franke 1947, pag. 66.
[157] Franke 1947, pag. 69
[158] Franke 1947, pag. 73.
[159] Franke 1947, pag. 71.
[160] Franke 1947, pag. 78.
[161] Idem.

> den blanke te verjagen uit zijn sterkte en de weg vrij te maken voor de zonen van het Hemelse Rijk. Ze gaan zich wreken op den gecommitteerde, die de permissiebriefjes introk, om ze de dag daarop tegen duiten weer te verstrekken. Ook het gedwongen sluiten van hun nering moet gewroken worden, en de onzekerheid, die hen voortjoeg van kampong tot kampong, schreeuwt om vereffening.

Toch vraagt dit beeld van de wraaknemende Chinezen om sympathie. Maar het krijgt weldra een andere nuance als een verteller – welke verteller Franke nu aan het woord laat is minder duidelijk – zijn eigen interpretatie geeft over het doel van de Chinese opstandelingen. 'Een bepaald doel? Ja, ja, recht, om te leven, te werken, te bouwen, rijk te worden, de vaderen in de gepleisterde graven te vereren, zich over het altaar te buigen en te schacheren'.[162]

Franke schuift van de ene verteller naar de andere, en iedere verteller heeft zijn eigen kijk op het doel van de Chinezen. De vertellers houden vaak een dialoog met elkaar in de vorm van een vraag-en-antwoord-gesprek

> Wat willen deze mensen voor de wallen van Batavia?
> Ze willen terug in hun nering en in hun huis; ze willen een verblijfsvergunning, die zekerheid geeft.
> Wie heeft hen te hoop gejaagd?
> De wanhoop heeft hen naar hier gedreven.
> Wie is hun leidsman? Het zelfbehoud zet de bakens uit.
> En de angst dan?
> Ziet ge niet, hoe die in hun ogen staan te trillen?[163]

Jan Willems vertegenwoordigt ongetwijfeld de goede Nederlandse burger, hij is schepen, hij verstaat en spreekt Chinees, 'hij voelt de angst, die in hun harten krampt' en vraagt zich af hoe hij als schepen 'Jan Rap' in toom zal moeten houden, want in de kroegen wordt er veel gepraat over de toestand, waarbij de Chinezen ervan beschuldigd worden de rijst op te kopen om de prijzen op te drijven. En hij voelt zelfs medelijden met de opgepakte Chinezen die voor hem verschijnen. [164]

De Compagnie is op haar qui vive, want de samenzwering in 1722 van de opstandeling Erberveld, zoon van een rijke Duitser en een Thaise vrouw, ligt iedereen nog vers in het geheugen.[165] Van Imhoff onderschept een brief van de veldoverste, Tan Wan-Soey, aan de kapitein-Chinees in de stad.[166] Tan vindt dat de Hollanders gesommeerd moeten worden om alle gevangen Chinezen los te laten. Verder verzoekt hij de kapitein-Chinees om de Hollanders 'van alle kanten te attaqueren' net zoals de buiten-Chinezen zullen doen.[167] Natuurlijk vergroot de onderschepte brief de argwaan tegenover de Chinezen – het is nu wel zeker dat de twee groepen Chinezen nauw in

[162] Franke 1947, pag. 81.
[163] Franke 1947, pag. 82.
[164] Franke 1947, pag. 91-92.
[165] Franke 1947, pag. 94. Erberveld wordt soms ook geschreven als Erberfelt of Erberfeld.
[166] Deze Tan Wan-Soey wordt ook door Vermeulen genoemd als veldoverste van de rebellen in de aanvang van de onlusten. Vermeulen 1938, pag. 57. Volgens Liem Thian Joe zal dat zijn echte naam niet geweest zijn. In de oude tijden werd een veldoverste 'Tay Goan Swee' genoemd, oftewel 'grote generaal'. Dat werd misschien door de Nederlanders verbasterd tot Tai Wan-Soey of Tai Wan Soei. Liem 2004, pag. 44.
[167] Franke 1947, pag. 98.

verbinding met elkaar staan om de Hollanders te verjagen en te verdelgen. '[De Chinees] wil heer en meester zijn en wee dan onze vrouwen en kinderen; wee degeen, die een blanke huid heeft!'[168]

Als er brand in het Chinese kamp uitbreekt, rent 'het grauw uit de sloppen en stegen' naar het huis van de kapitein-Chinees, want

> de goedang is vol met kostelijke waren, die hij ons, burgers, onthouden heeft. [...] Het rijke chinezenhuis moet branden, wij willen het chinese dak in zien storten, wij willen het zien vlammen, horen knetteren en wij willen zijn hitte voelen. Lang genoeg heeft het ons de ogen uitgestoken. Haal den staartaap uit zijn hok en sleep hem naar de schepen![169]

Even later roept men: 'Haal ze uit hun holen en snij ze de strot af! Sleep ze aan de staart over de straat en werp ze in de gracht. De dag der vergelding is gekomen'.[170] Hier wordt duidelijk dat de Nederlandse burgers van Batavia zich al een hele tijd hebben gestoord aan de Chinezen, met name aan hun rijkdom en het 'feit' dat ze voedingswaren in hun pakhuizen en toko's hebben opgestapeld om de prijs te verhogen. De Hollanders worden in het boek bijzonder wreed voorgesteld, maar nog minder wreed dan Van Haren ze uitbeeldt in zijn gedicht; ze zien in het huis van de kapitein een figuur in een omlijsting van vuur en lachen: 'Ha ha! Het is de schim van den staartaap. Laat hem tandakken [in het vuur] en laat ons lachen.'[171]

Hong Tsji wordt vermoord door de mannen die zo vaak in de kroeg zitten, maar Fa doen ze niets. Franke beschrijft mooi de stilte na de moorden in het Chinese kamp, dat nu een puinhoop is geworden, als de Chinezen buiten de wallen naar Midden-Java zijn getrokken. De verteller laat ook zien hoe Batavia de Chinezen nodig heeft:

> het werk van de nieuw te bouwen huizen in de stad staat stil, want vanwaar moeten de stenen komen en het bamboe, het hout en de kalk, als het niet aangebracht wordt door den gelen man? Hoe zal men rijst binnen de wallen krijgen, als niet de Chinees zijn rug onder de balen kromt en vanwaar zal de groente komen, de vis en het fruit, nu Batavia geen Chinezen meer heeft?[172]

Het eigenaardige is dat, nu 'de gele man' is verdelgd, zijn schim op zijn beurt vergelding zoekt door tussen Valckenier en Van Imhoff te schuiven en de beide mannen tegen elkaar op te zetten. Op de dag dat Valckenier Van Imhoff, Elias de Haeze en Mr. Isaak van Schimmen tot zijn arrestanten verklaart, 'kan het verbrande Chinese kamp tevreden zijn'.[173] De Hollander werkt nu weer op de steigers. Vroeger kon hij nooit aan de slag, zegt de verteller, want 'de Chinezen waren hem te slim af. Ze konden goedkoper werken, want ze betaalden minder en steekpenningen waren hun niet vreemd'.[174]

Valckenier, die ontslag had genomen en naar patria reist, wordt later in staat van beschuldiging gesteld en teruggestuurd naar Batavia, omdat 'de justitie in al zijn

[168] Franke 1947, pag. 99.
[169] Franke 1947, pag. 102.
[170] Idem.
[171] Franke 1947, pag. 103.
[172] Franke 1947, pag. 118.
[173] Franke 1947, pag. 128.
[174] Franke 1947, pag. 156.

gestrengheid zal toegepast worden op een ieder, die debet is aan de troebelen met de Chinese natie'.[175] Terwijl Valckenier opgesloten zit op de punt Robijn, maakt Van Imhoff ruim gebruik van zijn uitgebreide volmachten. 'De Chinezen moeten aangemoedigd worden opnieuw naar Batavia te komen; men lijdt te grote schade door de afwezigheid van deze ijverige mieren'.[176]

Jan Willems en Fa trouwen met elkaar en krijgen samen een zoontje met blonde krullen en helderblauwe ogen die een tikkeltje scheef staan. Met Hong Tsji had Fa al een zoontje dat Tsji heet. Ondertussen begint zich buiten de wallen een Chinese wijk te vormen, met toko's, werkplaatsen, eethuizen en magazijnen. Er komen weer Chinezen naar Batavia, aanvankelijk aarzelend en daarna in grotere aantallen en van overal.[177] Daar gaat Fa samen met Tsji naartoe, beiden in Chinese dracht gestoken.

Later opent ze een toko in het Chinese kamp voor Tsji en brengt er hele dagen door. Op een dag verlaat ze de deftige patriciërswoning voorgoed. Als ze sterft krijgt ze een grootse begrafenis, want 'ze heeft gebouwd aan het Chinese kamp en daarmee Batavia zijn oude gezicht teruggegeven'.[178]

De Chinezen worden verbeeld als mensen die er altijd op uit zijn geld te verdienen. Er is niets wat ze te moeilijk, te laag of te weinig de moeite waard vinden. Behalve dat ze harde werkers en knappe vaklieden zijn, hebben ze hun contacten, zijn niet vies van gesjacher en zijn met een kleine winst al tevreden, zodat ze alles goedkoper kunnen doen. Om al die redenen zijn ze sterke concurrenten voor de Hollandse burgerij, die grotendeels bestaat uit mannen die hun contract bij de Compagnie beëindigd hebben en nu werken als bouwvakkers, timmerlieden en kroegbazen. Bovendien zijn de Chinezen ook nog met zovelen. Er komen steeds meer Chinezen aan in Batavia. Het is niet moeilijk te begrijpen dat de Hollanders ervan overtuigd zijn dat de Chinezen erop uit zijn de blanke man te verdringen. Deze verongelijktheid en wrok, die daarna uitmonden in jaloezie, haat en wraakzucht, spruit uit de vanzelfsprekendheid waarmee de Nederlanders menen recht te hebben op Batavia, meer dan de Chinezen.

Aan de andere kant lezen we dat de Chinezen in de Ommelanden protesteren tegen de volgens hen onrechtvaardige manier waarop ze behandeld worden, met name tegen de knevelarijen en afpersingen door de ambtenaren van de Compagnie. Ze zijn zich ervan bewust dat ze groter in aantal zijn dan de Hollanders en zien daarin de mogelijkheid de Hollanders de baas te zijn. De Chinezen in de stad zijn eigenlijk alleen maar bang.

Hong Tsji, die in dit verhaal het protoype van de Chinees vertegenwoordigt, wordt geportretteerd niet alleen als een knap vakman en een geslaagd zakenman, maar ook als een begerig, inhalig man. Lange kromme nagels zijn in Indisch-Nederlandse romans vaak een symbool voor inhaligheid, speciaal bij Chinezen. Ook in deze roman wordt de aandacht van de lezer getrokken naar Hong Tsji's lange nagels. Zelfs zijn zoon krijgt, naarmate hij succesvoller wordt, een pinknagel die uitgroeit tot 'een glanzende, maar begerige grijphaak'.[179] Het einde van de pinknagel van Hong Tsji is ook het einde van zijn leven, als die nagel breekt in de worsteling met zijn moordenaars.

[175] Franke 1947, pag. 164.
[176] Franke 1947, pag. 186.
[177] Franke 1947, pag. 200.
[178] Franke 1947, pag. 290.
[179] Franke 1947, pag. 232.

Geruchten spelen de hoofdrol in de aanloop tot de Chinezenmoord, zowel onder de Hollanders als de Chinezen. In de kroegen en in de kerken wordt er een vijandbeeld van de Chinezen opgevoerd. De Chinees zou de Hollanders verdringen van de plaats die de Hollanders toekomt, de Bataviase burgerij voelt zich bedreigd door het 'gele gevaar' dat zich uit in het gedrag van de Chinezen die de rijst zouden opkopen en vasthouden en de Europese burgerij zodoende zouden doen verhongeren. De Chinezen zouden zich ook van wapens hebben voorzien. Omgekeerd denken de Chinezen dat de Hollanders erop uit zijn hen te verdelgen. Die argwaan wordt versterkt als er, na plunderingen op de toko's van Chinezen en andere mishandelingen, ook nog Chinezen worden opgepakt en naar Ceylon verbannen. Geruchten doen de ronde als zouden ze niet naar Ceylon gebracht worden maar in volle zee uit de boten worden geworpen. Een angstaanjagend relaas over Chinezen in doodsstrijd tijdens de laatste momenten voor een gruwelijke verdrinkingsdood is voldoende om het gerucht werkelijkheidswaarde te geven. Van beide kanten is sprake van diepe argwaan.

Het gaat echter om meer dan argwaan. Het gaat om vergelding. In deze roman zijn de aanleiding tot de Chinezenmoord, dus de opstand van de Chinezen in de Ommelanden, en de moorden zelf vergeldingsacties van beide kanten: de opstand is een wraakactie op de Hollanders, die hen knevelen en afpersen en van hun vrijheid beroven, en de 'massacre' is een vergeldingsactie van de Hollanders die zich al lang hebben gestoord aan de Chinezen, die ze ervan beschuldigen al het werk van hen af te pakken en voedsel op te kopen om de prijzen op te drijven. De kapitein-Chinees wordt niet afgebeeld als gezaghebbend leider van zijn landgenoten zoals Siqua onder Joan Maetsuyker in *Een stad verrees* van dezelfde schrijver, maar als verdachte medeplichtige – hij zou met de veldoverste samenwerken – en daarna als slachtoffer. Voor 'het grauw uit de sloppen en stegen' is deze 'staartaap' een van de boosdoeners die 'honger en gebrek' over Batavia brengen. Het grote huis van de kapitein-Chinees, met een Chinees dak en rijk gemeubileerd, wil men in brand steken, want 'lang genoeg heeft het ons de ogen uitgestoken'.[180] Het is duidelijk dat dit een strafactie is waarbij de burgerij het recht in eigen handen neemt.

Terloops wordt herinnerd aan de samenzwering tegen de Nederlanders door de Indo-Europeaan Pieter Erberveld achttien jaar daarvoor, ook in Batavia. Het complot werd bijtijds ontdekt en de samenzweerders werden 'hardhandig berecht' – dit lijkt meer op een vergeldingsactie vanwege de regering dan een straf, of misschien was er nog iets anders in het spel – maar de schrik zat er nog goed in bij de burgers in de patriciërshuizen en de regering.[181]

---

[180] Franke 1947, pag. 102.

[181] Erberveld werd op een afschrikwekkende manier terechtgesteld, samen met de Javaanse Raden Kartadria en zeventien aanhangers, waaronder drie vrouwen. Wat niet gezegd wordt in *Fa*, is dat Erberveld ook Chinezen in het complot nodigde. 'Hun voornemen was de stad, benevens het kasteel en de buitenposten te verrassen, den Gouverneur-Generaal met de Raden en alle Nederlanders en andere Europeanen te Batavia te vermoorden, daarna eene nieuwe alleenheersching op te rigten, en dan alle Chinezen, Makassaren en andere volken op Java aan te zoeken, om zich bij hen te voegen, en diegenen, welke zulks niet wilden doen, insgelijks van kant te maken'. Ook toen werd – net als na de Chinezenmoord – dank gezegd voor de gelukkige afloop met 'eenen plegtigen dank-, vast- en bededag'. Van der Aa 1846, pag. 321-322. De rol van gouverneur-generaal Hendricus Zwaardecroon (1718-1725) in deze zaak is verdacht. Erberveld had een rijke vader die hem grote stukken land had nagelaten. Zwaardecroons voorganger verhinderde hem alle gronden in bezit te krijgen. Zwaardecroon zelf trachtte het land ten oosten

Het geruzie tussen Valckenier en Van Imhoff wordt aangewezen als een van de redenen waarom de situatie zo uit de hand liep. De sympathie van de vertellers gaat uit naar Valckenier. Bijna alles wordt vanuit zijn gezichtspunt bekeken. Wij kunnen dankzij de vertellers in zijn hart en brein kijken. Er wordt begrip gevraagd voor zijn situatie. Hij heeft de massacre niet verordend, maar hij heeft ook niets gedaan om die te voorkomen. Hij had immers zijn handen vol aan de buiten-Chinezen en had de macht niet het 'losgebroken grauw' te beteugelen.[182] Hij schuift de schuld op de rug van zijn neef, die hem in alles had tegengewerkt. Als men naar Valckenier had geluisterd en bijtijds maatregelen had genomen, zou er volgens Valckenier niets gebeurd zijn.

Franke zal de dissertatie van Vermeulen hebben gelezen, waar de auteur stelt dat met een krachtig gewapend optreden dadelijk in het begin de Chinezen waarschijnlijk niet de gelegenheid gehad zouden hebben om Batavia te naderen en aan te vallen. Zoals Vermeulen, wijst ook Franke de schuldige niet aan. Vermeulen trekt de conclusie dat er geen samenwerking bestond tussen de Chinezen buiten en in de stad, maar meldt dat velen in dit opzicht argwanend bleven. Zo zijn er ook in *Fa* verschillende vertellers die menen dat deze samenwerking er wel degelijk was.

4.5.5. Samenvatting

Het beeld van de Chinezen wordt in *Donkere dagen* geschetst in gesprekken tussen de diverse personages. In deze roman is het de burgerij die een zeer negatief beeld heeft van de Chinezen. In *Een stad verrees* en vooral in *Fa* wordt het beeld geschetst door allerlei vertellers, meestal Europeanen en hoofdzakelijk Hollanders, die in Batavia leven en werken.

Belangrijke vertellers behoren tot 'het grauw', vrijburgers die hun beste jaren aan de Compagnie hebben gegeven en nu in de sloppen en stegen van Batavia wonen, levend van Compagniesuitdelingen en rondzwervend door de straten. Ze brengen hun tijd grotendeels door in kroegen, waar ze, dronken door de arak die nota bene door de Chinezen is gestookt, klachten uitwisselen over de Chinezen, die een te sterke concurrentie vormen. In de kroegen houden ze elkaar op de hoogte van allerlei geruchten over de Chinezen, daarmee een bestaand vijandbeeld aanscherpend: de Chinezen zouden hun huizen hebben opgevuld met wapens, rijst hebben opgekocht en opgestapeld om later met grote winst te verkopen en met de Chinezen in de Ommelanden samenspannen om zich later meester te maken van de blanke vrouwen en kinderen. Op hun manier vieren de vrijburgers, in de kroegen en later, moordend en plunderend in de Chinese wijk, hun vrijheid. Ze werken niet meer onder de ijzeren tucht van de Compagnie. Een belangrijke opmerking is dat ze de Compagnie mee groot hebben gemaakt. Daarom hebben ze recht op Batavia, op het werk dat daar te doen valt en op het voedsel dat daar te koop is, meer dan de Chinezen, die sjacheraars zijn, werk stelen van de Europeanen, onder het loon werken, niet 'van het geloof' zijn en bovendien de bevolking uitzuigen.

Het zou dus gerechtvaardigd zijn de Chinezen te vermoorden, ook degenen die in de stad verblijven, want volgens het ontstane beeld werken die samen met de opstandelingen in de Ommelanden, bovendien zijn het 'maar' Chinezen en geen mensen. In *Donkere dagen* wordt gezegd dat de burgers – hiermee worden dan altijd de Europese

---

van de Portugese Kerk te verkrijgen, waaronder ook Erbervelds grond. Hij had er dus veel belang bij om Erberveld uit de weg te ruimen. Heuken 1997, pag. 127.

[182] Franke 1947, pag. 116.

burgers aangeduid, alweer een aanwijzing dat Chinezen en andere niet-Europese bewoners van de stad niet meetellen en dat Europeanen denken meer rechten te laten gelden op de stad – de Chinezen beschouwen als ongedierte, wandluizen die je kan doden zoveel als je maar wilt, ze komen toch weer terug.

Het negatieve beeld van de Chinezen onder de burgerij betekent niet dat het gehele beeld negatief is. Er is wel degelijk begrip voor de Chinezen en hun beweegredenen, al is het in *Fa* niet helemaal duidelijk wie de sympathiserende vertellers zijn. Er wordt uitgelegd waarom de Chinezen in opstand zijn gekomen – ze eisen vrijheid om zich te vestigen waar ze willen en om handel te drijven. Veiligheid is zeer belangrijk voor ze, maar ze weigeren als melkkoeien gebruikt te worden door de ambtenaren van de Compagnie. Van beide kanten, zowel van de Chinese opstandelingen in de Ommelanden als van de Europese burgerij, is sprake van ontevredenheid en verbolgenheid die tot haat leiden en uiteindelijk tot wraakneming, die beide partijen gerechtvaardigd vinden.

Van de Chinezen wordt een tegenstrijdig beeld geschetst, helemaal overeenstemmend met datgene wat oud-officier W.A. van Rees in zijn *Novellen, Levensschetsen en krijgstafereelen* (1881) over de Chinezen schreef, namelijk dat zij nodig waren voor het reilen en zeilen van de maatschappij in de Archipel, maar tegelijkertijd veracht werden. Hun belangrijke rol in de bouw van Batavia wordt niet ontkend en zelfs benadrukt. De twee Hong Tsji's in de romans van Franke zijn illustratieve voorbeelden. De eerste Hong Tsji is niet alleen bamichinees, maar hij is daarnaast ook geldschieter, reder en aannemer. Hij werkt volgens de regels; notaris Hansom is zijn raadgever. Maar hij valt zijn slavinnetje Rada lastig en dwingt haar zijn liefkozingen te tolereren. De Chinezen zijn slim en handig, vindingrijk, werkzaam en volhardend, maar ze gebruiken die volharding niet alleen bij hun arbeid maar ook om te intrigeren, te kuipen en te sjacheren. Ze zijn dus niet helemaal eerlijk. Ze zijn bovendien begerig. Dat ze beter werken kan hun misschien niet echt kwalijk genomen worden, maar ze willen ook goedkoper werken dan de Europese burgers. De Chinezen geven de bevolking van Batavia eten: ze kweken groente en fruit en handelen in rijst. Maar ze stapelen de rijst op totdat zij die aan een hogere prijs kunnen verkopen, zonder zich iets aan te trekken van de mogelijkheid dat ze daarmee hongersnood zouden kunnen veroorzaken. Het is waar dat de Ommelanden door de Chinezen ontwikkeld zijn. Bijna alle suikermolens in de Ommelanden zijn in het bezit van Chinezen. Het zijn ook Chinezen die als arbeiders op de rietvelden werken en de suiker produceren die de VOC verhandelt. Maar er zijn te veel suikermolens gebouwd, die te veel Chinezen aantrekken, die een te sterke concurrentie vormen voor de Europese burgerij. Als de verteller het heeft over de oude dodenstad buiten de stad, lijkt het alsof hij alleen positieve dingen te vertellen heeft over de Chinezen, maar onder het lezen verandert die indruk.

> In de witte dodenstad rusten vele Chinezen, zij allen hebben naar de mate van hun krachten aan Batavia gewerkt. Dikwijls zijn ze begonnen als armzalige klontongchinees en geëindigd als vermogend, algemeen geacht en gezien man. Ze hebben huizen gebouwd en schepen uitgerust, grachten gegraven en aan de wallen gearbeid, gestreden voor de Compagnie en zich verrijkt. Ze hebben handel gedreven met den blanken man en de peper vanuit de binnenlanden gehaald, den Javaan uitgezogen en de rijst opgekocht, de prijzen opgedreven en de stad van leeftocht voorzien.[183]

[183] Franke 1947, pag. 209-210.

Een belangrijke rol in de gebeurtenissen wordt niet toegekend aan een persoon, maar aan de Chinese kamp. De Chinese kamp is zo belangrijk voor het voortbestaan van Batavia dat gouverneur-generaal Van Imhoff er in *Fa* zijn laatste gedachten aan wijdt. De Chinese kamp, stille getuige van de moord op de Chinezen, symboliseert hun rol in de maatschappij – prooi van degenen die menen meer rechten te kunnen laten gelden op de grond waarop ze leven, slachtoffer van het beeld dat van hen is geschapen, hun weerloosheid, maar tegelijkertijd ook hun weerbaarheid.